

# **MUNDARIJA**

## **KIRISH**

### **I-BOB. “MA’NAVIYAT – INSONNING ULG’AYISHI VA KUCH- QUDRATINING MANBAI”**

- 1.1. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida axloqiy tarbiya to’g’risidagi pedagogik qarashlari
- 1.2. Axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishga yangicha yondoshuvlarning bugungi kunda jamiyat taraqqiyotidagi o’rni.

### **II-BOB. MAXSUS MUASSASALARDDA AXLOQIY TARBIYANING MAVJUD METODLARINI TAKOMILLASHTIRISHGA YANGICHA YONDOSHUVLARDAN FOYDALANISH YOLLARI**

- 2.1. Boshlang’ich sinf o’quvchilariga ta’lim jarayonida axloqiy tarbiya berish yollari.
- 2.2 Yordamchi maktablarda o'quvchilarni tarbiyalashning metodlari, tamoyillari va usullari.

### **III-BOB. MAXSUS MUASSASALARDA AXLOQIY TARBIYA HAMDA UNING AMALGA OSHIRISH VOSITALARI.**

- 2.1 Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning axloqiy tarbiyasi.
- 2.2 Yordamchi maktabda estetik tarbiya masalalari.

**Umumiy xulosalar va tavsiyalar**

**Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati**

## **Kirish**

### **Bitiruv malakaviy ishining dolzarbligi.**

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritib suveren davlat sifatida taraqqiy etish jarayonida siyosiy imkoniyatini qo'lga kiritganligidan boshlab tarixan qisqa vaqt mobaynida asrlarga teng yutuqlarni qo'lga kiritishga muvoffaq bo'linmoqda. Ana shunday yutuqlardan biri yosh avlodni, ayniqsa ta'lim oluvchi talabalarni o'z vataniga mehr – muxabbat qo'yadigan, sodiq va barkamol, bilimdon, komil – insonli avlodni voyaga yetkazishning to'la imkoniyati yaratilganligidir. Ana shunday imkoniyatlarga keng yo'l ochib berishga xizmat qilayotgan, prezidentimiz tashabbusi bilan 1997 yil 27 avgustida Oliy Majlisning IX – sessiyasida O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning qabul qilinganligidir. Bu qonun va «Milliy dastur»ning asosiy maqsadi kelajakda o'z vataniga sodiq, bilimdon, raqobatbardosh ixtisosli mutaxassis kadrlarni tarbiyalab voyaga yetkazish bo'lsada, buning uchun ta'lim tizimini, qaramlik asoratidan, qizil mafkuraviy tushuncha va sarqitli qarashlardan batamom xolis etishdan, kelajakda rivojlangan demokratik davlat darajasiga muvofiq keladigan ma'naviyatli, barkamol, yuksak malakali kadrlar ni milliy g'oya ruxida tayyorlab, berishdan iboratdir.

Yurtboshimiz I.A. Karimov o'zining so'zlagan nutqlaridan birida bejiz aytmagan: “Har bir oqil insonning va jamiyatimizning muqaddas vazifasi, aytish mumkinki, hayotning ma'nosi qobil farzandlar o'stirish, ularni ma'naviy jihatdan mukammal qilib tarbiyalash, kamolini ko'rish, ota-onasiga, Vataniga sadoqatli kishilar etib voyaga yetkazishdan iboratdir”<sup>1</sup> Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti bevosita uning ma'naviy, axloqiy negizlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Ma'naviy, axloqiy negizlar zaminida umuminsoniy va milliy qadriyatlar mushtarakligi, Respublikamizdagi barcha fuqarolarining ma'naviy madaniyatini shakllantirish orzusi yotadi. CHunki shaxs tafakkurini

---

<sup>1</sup> Ислом Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1995, 4 бет.

o'stirmasdan, uning ma'naviy dunyosini boyitmasdan turib, ijtimoiy, iqtisodiy madaniy jabhalardagi vazifalarni bajarish, milliy istiqlol mafkurasini to'la-to'kis yaratish mumkin emas. Mustaqil Respublikamizda mustaqillik yillardan boshlab ta'lim sohasiga nihoyatda katta e'tibor qaratilib, amalga oshirilayotgan islohotlar o'quvchi yoshlarni har tomonlama kamol topishlari uchun zamin tayyorlamoqda. Barkamol avlod uchun zarur bo'lgan ijobiy fazilatlar mohiyati ko'p jihatdan ertangi kun yoshlariga hamda ta'lim –tarbiya ishlarni to'g'ri tashkil qilishga bog'liq bo'ladi.

Ayni vaqtda eng muhim vazifalaridan biri, yoshlarni ta'lim - tarbiya sohasida axloqiy tarbiya berishda yangicha yondashuv zarur. Chunki yoshlar orasida turli zararli oqimlarga kirib ketish, ichkilik va odob-axloq me'yorlaridan chekinish holatlari kelib chiqmoqda bu biz tanlagan bitiruv malakaviy ishimizning asosiy dolzarb muammosidir. Yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish axloqiy tarbiyani ta'lim-tarbiya jarayonida yangicha yondoshish, sifat, mazmun jihatdan to'g'ri tashkil etishdan iborat. Bu vazifani hal etish yo'llarini o'quv jarayonini oqilona yo'lga qo'yishdan, uning ortib borayotgan ahamiyatidan qidirish lozim.

Bugungi kunga kelib, O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimidagi barcha o'quv muassasalari yosh avlodga milliy istiqlol mafkurasini shakllantirishda, ma'naviyatni milliy merosimiz bilan boyitishda, yosh vatanparvarlarni tarbiyalashda yangicha ish uslublari asosida ijodiy yondoshib ish olib bormoqdalar va yaxshi ko'rsatgichlarga erishib kelmoqdalar.

Mustaqil Respublikamizda ta'lim tizimida qo'llanilayotgan «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturidan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash lozimki, bugungi kundagi barcha islohatlar inson manfaatlariga qaratilgan. Har tomonlama kamolga yetgan barkamol inson o'zida madaniyat, ma'naviyat, iymon-e'tiqod, mehr-shafqat, insonparvarlik, vatanparvarlik, saxiylik, go'zallik, milliy g'urur kabi fazilatlarini shakllantirish insonni ulug'lagan. Bolalarga oiladan boshlab, bog'chadan, maktabdan jamoat joylarida o'zini tutish va o'z-o'zini boshqarish odobiga o'rgatishda axloqiy tarbiyaning ahamiyati katta ekanligi

ma'lumdir. Bu borada ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish va amalga oshirish borasida o`quvchilarini jamoat joylarida o`zini tutish va o`z-o`zini boshqarish odobiga o`rgatishda axloqiy tarbiyaning ahamiyati katta ekanligi takidlab o`tilgan.

Axloq, arabcha so`z bo`lib, ular o`zbek tilida ham o`z ma`nosida ishlatiladi. Axloq bizning hayotimizda va ongimizga faol ta`sir etadi, kishilik jamiyati nomidan yaxshilik bilan yomonlik, adolat bilan adoltsizlik, mehr bilan zulm o`rtasidagi va insoniy munosabatlardagi maqbul va nomaqbul, man etilmaydigan va man etiladigan ishlarni, hatti-harakatlarni belgilab beradi. Axloqiy tarbiya insonni ezgullikka etaklaydi. Demak, axloqiy tarbiyada yaxshi xulqni takomillashtirish uchun kurashiladi.

SHuning uchun bu mavzu dolzabligini bugungi kunda yo`qotmagan holda mening bitiruv malakaviy ishim mavzusining yo`nalishini, izlanishini, dolzarb va zamonaviyligini belgilashga asos bo`ladi. Ta'lim-tarbiya borasidagi bunday yo'l, asta-sekin maktabni tegishli tarzda inqirozdan qutqarib, boshi berk ko`chadan nurafshon yo'lga olib chiqishiga umid bog`lasa bo`ladi. Zero, dunyo madaniyati xazinasidan munosib o`rin olgan ota-bobolarimizning go`zal xulq atvori madaniyati, axloqiy tarbiya haqidagi meroslaridan, ko`pni ko`rgan buva va buvilarimizning o`git, pand va nasihatlaridan, pedagog – olimlarimizning axloqiy-tarbiya haqidagi ta`limotlaridan foydalanib ish yuritsakgina ko`zlangan maqsadga erishsak bo`ladi.

Shunday ekan, yoshlarimiz yaxshi bilim olishlari, sog`lom, tetik va aqlan ziyrak ma`naviy va axloqiy go`zal bo`lishlari kerak. Buning uchun asosan oilada, ta`lim-tarbiya muassasalarida yoshlarga katta e`tibor berilishi, bunda yoshlarni zamon talabiga xos ravishda tarbiyalanmog`i lozim. Buning uchun biz Navoiy viloyati Navoiy shahri №5-sonli umumta`lim maktablarining boshlang`ich sinf o`quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishga yangicha yondoshuvlarini maqsad qilib oldik.

**Muammoning o`rganilganlik darajasi:** Bir qator pedagog olimlar: R.Mavlonova, O.To`rayeva, A.Q.Munavvarov, K.Xoshimovlar, Ta`lim-tarbiya

jarayonida yoshlarni mustaqil fikrga ega bo'lishi, ijtimoiy faolligini oshirish va yanada rivojlantirish kabi jarayonlar rivojlanishini tadqiq etishgan bo'lsalar, respublikamiz olimlari: O.Hasanboyeva, J.Hasanboyev, E. G'oziyev, SH.Abdullayevalar yoshlarda kechayotgan axloqiy nuqsonlarni bartarab etish yo'llarini buning uchun ularda ijodiy qobiliyatlari, iste'dodlarini shakllantirish muammolariga bag'ishlangan tadqiqot ishlarini olib borganlar. O.Musurmonova, S. Nishonovalar bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni kamol toptirishga doir tadqiqot ishlari olib borishganlar.

**Tadqiqotning maqsadi:** boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari, axloqiy tarbiyani o'quvchilar ongiga singdirishda yangicha yondashuv yo'llarini topish hamda mazkur muammoni nazariy jihatdan asoslash, shart-sharoitlarini aniqlashdan iborat.

**Tadqiqotning ob'ekti:** boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvining pedagogik shart-sharoitlari tashkil qilish jarayoni.

**Tadqiqotning predmeti:** Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirish yangicha yondoshuv va samarali yo'llari, metod va shakllari.

**Ilmiy jihatdan yangi ekanligi;**

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvi ilmiy-nazariy jihatlari asoslandi;
- Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyani mavjud metodlar orqali shakllantirish jarayoni aniqlandi;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvining asosiy mezonlari belgilandi.

Agar:

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvilari ilmiy - amaliy asosga ega bo'lsa;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvining pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarni ma'naviyati va axloqiy xulqi, ijtimoiy faolligini oshirishga erishilsa;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvining samarali yo'llari, shakl va metodlari maqsadga muvofiq tashkil etilsa;

- Boshlang'ich sinf o'quvchilariga mo'ljallangan yaxlit tarbiya nazariyasini rivojlantirish samaradorligi ortadi.

### **Tadqiqotning vazifalari:**

1. boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirish qaratilgan pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirish
2. boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuv jarayonini belgilash.
3. boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvida hamkorlik yo'llarini va ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanilganda o'quvchilarda axloqiy tarbiyani shakllantirishlik ko'rsatkichlari aniqlash.

**Tadqiqot metodlari:** ilmiy nazariy tahlil; pedagogik tahlil; pedagogik kuzatuv; suhbat; intervyu; so'rovnomalar; tajriba-sinov; qiyosiy tahlil; matematik –statistika; natijalarni umumlashtirish;

**Tadqiqotning metodologik asoslari:** Respublika Prezidenti I.A.Karimovning ta'limni isloh etishga doir g'oyalari "Barkamol avlod yili" dasturi, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", Respublika hukumati hamda vazirliklarning ta'lim-tarbiyani yangilashga doir me'yoriy xujjatlari, SHarq mutafakkirlarining axloqiy tarbiyaga oid qarashlari.

**Tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyati:** tadqiqot natijalari asosida ijtimoiy pedagogika, tarbiyaviy ishlar metodikasi nazariy yondashuvlar bilan boyitildi, ta'lim jarayonida esa ilmiy metodik tavsiyalarga ega bo'lindi.

SHuningdek, natijalardan yoshlarda axloqiy tarbiyani oilada, bog'chada, maktablarda shakllantirishda foydalanishlari mumkin.

**Tadqiqot ishining sinovdan o'tganligi:**

**Bitiruv malakaviy ishning tuzilishi:**

## **I.BOB. “MA’NAVIYAT – INSONNING ULG’AYISHI VA KUCH- QUDRATINING MANBAI”**

### **I-1. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlarida axloqiy tarbiya to’g’risidagi pedagogik qarashlari**

Ma’naviyat shunday kuchki, insonni ulug’ Bunyodkorlikka, Vatanparvarlikka, Ezgulikka yetaklaydi. U insonni ezgu maqsadlar qo’yishga va uni amalga oshirish yo’lida fidoyilarcha o’zini bag’ishlashga undaydi. Ma’naviyat insonning g’oyaviy, mafkuraviy, ma’rifiy, madaniy, diniy va axloqiy pozitsiyasini belgilab beradi. Yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirish davr talabidir.

Farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo’lgan, ongli yashaydigan komil inson etib voyaga yetkazish – ta’lim-tarbiya sohasini asosiy maqsadi vazifasi bo’lishi lozim, deb ta’kidlaydilar yurtboshimiz. .

Ma’lumki, istiqlol yillarida mamlakatimizda ta’lim-tarbiya sohasini isloh qilish va rivojlantirish masalasi davlat siyosatining eng muhim va ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida belgilanib, Prezidentimiz Islom Karimovning doimiy e’tibor markazida bo’lib kelmoqda. Yurtimizdagi barcha islohotlar qatori bu sohadagi tarixiy o’zgarishlar ham davlatimiz rahbarining bevosita tashabbusi va rahnamoligi ostida amalga oshirilmoqda. Xususan, ushbu sohada tub burilish yasagan, ta’limning ma’no-mazmunini butunlay o’zgartirib yuborgan “Ta’lim to’g’risida”gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, Maktab ta’limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi kabi mustaqil taraqqiyotimizda tom ma’noda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo’lgan muhim hujjatlar YUrtboshimizning yosh avlod haqidagi g’amxo’rlik va e’tiborining amaliy ifodasi sifatida vujudga kelganini barchamiz yaxshi bilamiz. Aynan ana shu qonun hujjatlari asosida diyorimizda ta’limning bugungi talablarga to’liq javob beradigan zamonaviy modeli shakllandi va uning samarali faoliyati nafaqat o’zimizda, balki dunyo miqyosida ham tan olinmoqda.



Birinchi navbatda Prezidentimiz asarlaridagi, xususan, “YUksak ma’naviyat – yengilmas kuch”<sup>2</sup> asarida ko’rsatilgan va talab etiladigan yuksak ma’naviyatli shaxs asosiy fazilatlari majmuasini shakllantirish va ularni maqsadli ravishda yoshlarga singdirish ma’naviy-axloqiy tarbiya ishlarining tizimli olib borilishiga imkon beradi. Ular asosida yuksak ma’naviyatli shaxs modelini yaratish mumkin. Ushbu model asosida ta’lim tizimida asosiy fazilatlarni singdirish mexanizmi va tarbiya yo’nalishlarini shakllantirishga kirishish mumkin. Nazarimizda bugungi kunda dolzarb bo’lgan quyidagi tarbiya yo’nalishlari ustida to’xtab o’tish o’rinlidir:

1. Ma’naviy-axloqiy tarbiya.
2. Siyosiy yetuklik va g’oyaviy sobitlikni shakllantirish.
3. Diniy bag’rikenglikni shakllantirish.
4. YUksak estetik did va madaniyatni shakllantirish.
5. Ekologik madaniyatni shakllantirish.
6. Sog’lom turmush tarzi va jismoniy madaniyatni shakllantirish.

Bugungi murakkab vaziyat, ma’naviyat sohasida vujudga kelayotgan dolzarb muammolar, xususan, jahonning ayrim mintaqalarida tobora kuchayib, ildiz otib borayotgan ma’naviy inqiroz xavfi xalqimiz ma’naviyatini asrash barobarida uni yuksaltirish, ayniqsa, yosh avlodning qalbi va ongini turli zararli g’oya va mafkuralar ta’siridan himoya qilish, ularni ma’naviy kamolotini rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab qilmoqda. O’z navbatida bu narsa ta’lim jarayonini ma’naviy tarbiya bilan uyg’un olib borish zaruratini keltirib chiqaradi. Zero, Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, moddiy va ma’naviy olam uyg’unlashib, insonning qo’sh qanotiga aylansagina, jamiyatning to’laqonli erkin rivojlanishi ta’minlanadi.

Yuksak ma’naviyatli shaxsning kamol topishida diniy bag’rikenglik (tolerantlik) madaniyatining o’rni va ahamiyati beqiyosdir. Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida umuminsoniy manfaatlar va qadriyatlarning ahamiyati oshib

---

<sup>2</sup> Islom Karimov. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T., “Ma’naviyat”, 2008 y

borayotganligi yoshlarda diniy bag'rikenglik madaniyatini shakllantirishga nisbatan e'tiborni yanada oshirishni taqazo etmoqda.

Diniy bag'rikenglik – bu turli e'tiqodlarga ega bo'lgan kishilarning bir zamin, bir Vatanda olijanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor, hamjihat bo'lib yashashini ifodalaydi.

YUksak ma'naviyatli shaxsga nisbatan qo'yiladigan talablardan yana bir muhimi mafkuraviy immunitet va g'oyaviy kurashchanlik fazilatlaridir. Hozirgi globallasuv sharoitida mentalitetimizga xos bo'lmagan buzg'unchi kuchlarning ma'naviy-mafkuraviy tahdidiga qarshi kurashchanlik, jaholatga ma'rifat bilan javob berish, ular xatti-harakatlari keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan oqibatlarni ochiq tushunish katta ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy ma'naviy meroslarimiz vositasida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni innovatsion asosda tarbiyalash zamonaviy ta'lim va tarbiyaning dolzarb muammosidir.

Ayni paytda muxtaram yurtboshimiz I. A. Karimov o'zlarining nutq va maqolalarida barcha chiqishlarida, qator risolalarda komil inson tarbiyasi masalasini yosh avlodga munosabat masalasini hech qachon chetlab o'tgan emas, aksincha bu masala davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Yurtboshimiz I.A.Karimov ta'lim tarbiya masalasini mamlakatimiz taraqqiyoti uchun muhimligini shunday ifodalaydi. Men Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" degan fikrini ko'p mulohaza qilaman.

"Axloq" — tushunchasi, pedagogika fanida har tomonlama axloqiy sifatlar (yaxshilik, insoniylik, xulqlilik, odoblilik, kamtarlik, kechirimlilik, tutrilik, sofdillik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzatda bo'lish, olijanoblik, fidoyilik, vatanparvarlik, mehribonlik va boshqalar)ni egallagan shaxsga nisbatan qo'llaniladigan atamadir.

Axloq – ijtimoiy ong formasi bo'lib, ijtimoiy hayotning hamma soxalarida ainq ongnning xulq- atvorini yo'lga so lib turadigan printsiplar, talablar, normalar va qoidalardan iborat. Axloqda jamiyatda ta rkib topgan «yax shilik», «sh a r a f»,

«vijdo n», « a d o l a t» singari tushunchalarda mustaxkamlangan odamlar hulq atvori, normalari aks etadi. Bu axloqiy tushunchalarning hammasi ham bahola nuvchi harakterga ega .

Odamning inson sifatida shakllana borishida uning kamolati darajasi odob, axloq, madaniyat, ma'naviyat kabi xislatlarning unda qanchalik mujassamlashgani bilan belgilanadi. SHu o'rinda bu kategoriyalarning mohiyati ustida tuxtalib o'tishi joizdir.

**Odob** – har bir insonning o'ziga bir inson yoki jamoa bilan bo'lgan muloqatida ham yurish-turishida o'zini to'ta bilishidir.

**Xulq** – odobning ichki tuyik, ko'nikmaga aylangan ko'rinishi.

**Axloq** – jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qo'llangan xulq-odob normalari majmui.

**Madaniyat** – «jamiyatning va unda yashovchi fuqarolarning faoliyati jarayonida to'plangan barcha ijobiy yutuqlar majmui»

**Ma'naviyat** – inson ongini aks ettiruvchi barcha ijobiy, ruxiy, intellektual fazilatlar majmuasi.

Abdulla Avloniy o'zining «Turkiy guliston yoxud axloq» nomli asarida komil insonlar haqida shunday deydi<sup>3</sup>: «Yaxshi fazilatlarni o'ziga kasb qilib olgan insonlar yaxshi insonlar deyilur». Avloniy yaxshi insonlar deganda odamlarga yaxshilik qila oladigan, kamtar, saxiy, mehnatkash, mehr-shafqatli, bilmdon, o'zgaralar uchun qayg'uradigan mard insonlarni ko'zda tutsa, «Yomon insonlar deb, yomonlik fazilatleri yaxshilik fazilatlaridan ustun turadigan insonlarga aytiladi», deydi.

A.Munavvarovning «Pedagogika»<sup>4</sup> o'quv qo'llanmasida axloq quydagicha tarif berilgan: Axloq, xulq va atvor suzlari arbacha bo'lib, ular o'zbek tilida ham o'z ma'nosida ishlatiladi.

Ayrim adabiyotlarda axloq kishlarning xar bir jamiyatga xos xulq normalari majmui, deyilsa boshqalarida esa, axloq ijtimoyi ong shakllaridan biri, sotsial

---

<sup>3</sup> Абдулла Авлоний .“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ ”,Тошкент ,”Ўзбекистон “,1992 ,12-бет

<sup>4</sup> А.Мунавваров. Педагогика. Т., “Ўқитувчи”, 1996 й, 187 б

tartib-qoida bulib, bu tartib-qoida ijtimoiy xayotning istisonsiz xamma soxalarida kishilarning xatti-xarakatini tartibga solish funksiyasini bajaradi deyiladi.

**Abdulla Avloniy axloq bergan tar’fi<sup>5</sup>:** Insonlarni yaxshilikg’a chavqruguvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur. YAxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan **kitobni axloq** deyilur.

«**YAxshi xulq**» deb agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikqa tavsif bulishga aytiladi.

«**Yomon xulq**» agar tarbiyasiz usib, yomon ishlaydurgan bulur ketsa, yomon tavsif buliish aytiladi.

**R.Mavlonova, O.Turayeva «Pedagogika»<sup>6</sup> darsligida axloq quydagicha ta’rifi berilgan:** Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri bulib, muayyan jamiyatda yashovchi kishilar amal qilishi zarur bo`lgan ma’lum xatti-sharakat qoidalari yig`indisidir.

Axloq odamlarning bir-birlariga, jamiyatga, davlatga, xalq mulkiga, oilaga, ishlab chiqarish vositalariga, mexnat maxsulotlari va shu kabilarga munosabatini muayyan tartibga soladigan xatti-xarakat qoidalari tizimida namayon buladi.

**O’zbekiston Resbplikasi eniklopediyasida axloq qoidasiga quydagicha izoh berilgan:**

Axloq kishlarning bir-birlariga, oila, jamiyatga bulgan munosabatlarida namayon buladigan xatti-xarakatlari, xulq-atvori, odoblari majmuasi huquqdan farqli ravishda axloq talablarining bajarish-bajarmalik ma’naviy ta’sir kursatish shakllari bilan belgilanadi. Axloq etika fani o’rganadi.

Binobarin, ta’lim tarbiya tizimini o’zgartirmasdan turib ongni o’zgartirib bo’lmaydi. Ongni tafakkurni o’zgartirmasdan turib esa biz ko’zlagan oliy maqsad-ozod va obod jamiyatni barpo etib bo’lmaydi. Mamlakatimizda qabul qilingan “Ta’lim to’g’risida”gi qonun va “Kadrlar tayyorlash” milliy dasturi, asosida ta’lim tarbiya islohotlari keng amalga oshirlmoqda. Xalqimiz ma’rifati va ma’naviyatini yuksaltirishga harakat qilinmoqda. Yer, oila, ota-ona, mustaqil davlatimizga sadoqat,

<sup>5</sup> Абдулла Авлоний. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1992, 18-бет й

<sup>6</sup> R.Mavlonova, O.Turayeva .Pedagogika. T., “O’qituvchi”, 2006 y

insonlarga hurmat, ishonch, vijdon erkinlik-ma'naviyat ma'rifatning ma'nosi ana shunday juda kengdir. Erkin fuqaroni ongli mustaqil fikrga ega bo'lgan aqlan barkamol, jismonan sog'lom, ma'naviy yetuk, shaxsni tarbiyalash xozirgi kunning muhim talabidir. Bu boradagi ishlarni aniq maqsadni amalga oshirish uchun davlat ahamiyatiga moillik dasturlar rejalar dasturlar ishlab chiqildi. Birgina o'tayotgan yillarning atalishida ham buni ko'rish mumkin. 1996 –yil A.Temur yili, 1997 yil “Inson manfaatlari” yili deb e'lon qilindi. Jamiyatdagi fuqarolar manfaatini himoya qilinmagan ularning ehtiyojlari qondirilmagan davlat hech qachon qudratli bo'lolmaydi. Shu bois ham avvalo inson qadri qimmatini oliy darajaga ko'tarildi. 1998 yil “Oila yili” deb e'lon qilindi. Ayol onaning jamiyatda, o'rnini, kelajagini, belgilashdagi bir qancha qarorlar qabul qilindi. Ayolning bola tarbiyasidagi muhim o'rni ham hisobga olindi va ularga e'tibor yanada kuchaydi. 2000 yil-“Sog'lom avlod yili” deb e'lon qilindi. Bu bilan yuqoridagi maqsadlar, niyatlar bilan birga bir narsaga ya'ni buyuk kelajak barpo etila boshlandi. Kelajagimiz bo'lgan yosh avlodni har tamonlama sog'lom insonlar qilib tarbiyalash borasida olib borilayotgan ishlar yanada kuchaytirilib yuborildi. 2001 yil-“Onalar va bolalar“ yili deb e'lon qilinib, ona va bolalarga katta g'amxurlik ko'rsatildi. Bu oldindan e'lon qilingan yillarning mantiqiy davomi bo'lib, belgilangan ijobiy ishlar yanada kengroq davom ettirilib borildi. 2002 yili “qariyalarni qadrlash yili” deb e'lon qilinib, jamiyatimizning hech bir qatlami e'tibordan chetda qolmasligi ko'rsatilishi bilan birga o'zbek xalqining keksalarga hurmat saqlash borasidagi azaliy qadriyatlar ham yana bir bor o'z ifodasini topdi. 2003 -yili “Obod mahalla”, 2004- yil “Mehr va muruvvat” va 2005- yil “ Sihat-salomatlik” yili deb e'lon qilinishi barchasi inson manfaatlariga qaratilgan bo'lib, yillarning bunday nomlanishlari va ularda turli dasturlarni qabul qilinishi, ular asosida amalga oshirilayotgan tadbirlar hammasi inson va uning manfaatlariga xizmat qilishi ko'zda tutilgan. Inson uning har tamonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi shaxs, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va

ta'sirchan mexanizmlarini yaratish eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohatlarning asosiy maqsadi harakatlantiruvchi kuchidir 2006 – yil “Homiylar va shifokorlar” , 2007 - yil “Ijtimoiy himoya yili”, 2008 - yil “Yoshlar yili”, 2009 –yil “Qishloq taraqqiyoti va farovonligi yili”, 2010 - yil “Barkamol avlod”, 2011-yil “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yili”, 2012 –yil “Mustahkam oila”yili deb e’lon qilinishi bejiz emas. Bularning barchasi Vatan el –yurt uchun,Vatan farovonligi uchun qilinayotgan buyuk ishlardir.

1993 yil ”Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar kontsepsiyasi”, 1997 yil esa O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risidagi qonun”va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi. Bulardan ham asosiy maqsad yuqorida ta’kidlab o’tganimizdek ta’lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilish har tamonlama komil insonlarni va yetuk kadrlarni tarbiyalab yetishtirishdir. Ayniqsa biz yoshlarga bo’lgan e’tibordir, chunki kelajak yoshlar qo’lida. Biz yoshlar “Vatan” degan so’zni el-yurt, xalqimizning farovonligi uchun quyidagilarga o’z qalbimiz va ongimizda rivojlantirib borishimiz zarurdir.

- Vatanparvarlik me’yorlariga mos xislatlarni shakllantirish, qonuniy jamoa axloqi va turmush qoidalariga hurmat bilan qarashni tarbiyalash, shaxsning noyob qirralarini belgilovchi fuqarolik va ijtimoiy mas’uliyat xislarini rivojlantirish;

- O’zimiz yashayotgan mamlakatning ravnaqi, insoniyat taraqqiyotini barqaror saqlab qolish yo’lida g’amxo’rlik qilish;

- O’z xalqimiz, davlatimiz, uning himoyasi uchun hamisha shay bo’lishga;

- Mehnatga bo’lgan ijodiy munosabatimizni tarbiyalash, sog’lom turmush tarzi uchun intilish;

- **Axloqiy fazilatlarni** (mehribonlik, shafqatlilik, adolatparvarlik va boshhqalarni)o’z ongimizda takomillashtirish;

Ko’rinib turibdiki, biz yoshlarda ma’naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish uchun yaxlit axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishda yangicha yondoshuvi tarkib topmaguncha bu masala o’z yechimini topa olmaydi.

Ayrim hollarda ta'lim berishda asosiy urg'u bilim berishga qaratilishi va ba'zi tarbiyaviy masalalarda ma'suliyatsizlik tufayli ba'zi yoshlarimizning boshi berk ko'chaga kirib qolish hollari uchramoqda, shu sababli bugungi kunda jamiyatimizning ma'naviy-ma'rifiy negizini takomillashtirish maqsadida taqdim qilinayotgan o'quv materiallarining g'oyaviy jihatdan yetuk bo'lishiga erishish zarur. Bunda o'quvchilarda vatanga muhabbat tuyg'ularini singdirish orqali umumiy madaniyat saviyasini o'stiradigan, zarur bo'lsa, xulqidagi nuqsonlarni bartaraf etuvchi tizim orqali ta'sir etish zarur.

Barchamiz yaxshi bilamizki, kelajak avlod haqida qayg'urish, sog'lom, barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishga intilish bizning milliy xususiyatimizdir. Hammamiz yana bir haqiqatni anglab yetmoqdamiz. Faqatgina chinakam ma'rifatli odam inson qadrini, millat qadriyatlarini, bir so'z bilan aytganda, o'zligini anglash, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib, obro'li o'rin egallashi uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin.

O'qituvchi va tarbiyachilarning ma'naviy o'qishlari uchun g'amxo'rlik qilish, ularning moddiy ahvollarini yaxshilashga e'tibor berilmoqda. Jumladan, 1984 yildan beri xalq maorifi xodimlarining oylik maoshlari oshirilib, turmush sharoitlari yaxshilanib kelmoqda.

Allomalardan Rizouddin ibn Faxriddin aytadi:

- Har bir odam va har bir elning saodatli bo'lishiga bosh sabab ilmdir. Ekinlar uchun yomg'ir, sug'orish qanday kerak bo'lsa, odam bolasi uchun ham ilm shu darajada keraklidir.

Bolalarini ilmli, odobli qilib o'stirish ota-onaning burchidir. Muallimlar ham bu muqaddas vazifadan chetda emaslar. Agar muallim esangiz, shogirdlaringizning har bir harakatini ko'z oldingizda tuting, ularni xushmuomalali bo'lishga o'rgating, jamiyatning foydali a'zolari qilishga erishing. Bolalarni nojuya so'z, nojo'ya xatti-harakatdan to'xtab qolishga o'rgatib, o'zi esa o'zini to'xtata olmaydigan, bolalarni dustlik, o'rtoqlikka o'rgatib, o'zi esa ular bilan o'rtoq, do'st sifatida emas, balki katta rahbar sifatida muomalada bo'ladigan tarbiyachi yomon tarbiyachidir.

Bu o`rinda dono xalqimizning kamtarlik to`g`risidagi quyidagi hikmatini keltirish joizdir.

*Uluglik aylama zinhor, o`zingni kamtar tut,*

*Kimdagi bo`lsa bu xislat ajab saodatdir.*

Kishi shaxsining dastlabki asoslari vujudga keltiriladigan maktabgacha tarbiya yoshida kattalarning bolaga ta`siri ayniqsa katta bo`ladi. Bola aqliy va axloqiy jihatdan faqat kattalarning to`g`ridan-to`g`ri ta`sirida tarbiyalanadi, kamolga yetadi. Hech qanday shakllar, hech qanday intizom, hech qanday ustav hamda mashg`ulotlar inson shaxsining ta`sirini sun`iy ravishda almashtirishi mumkin emas. YOsh qalb uchun bu quyoshning samarali nuridir, buni hech narsa bilan almashtirib bo`lmaydi. Bola shaxsining shakllanishida tarbiyachining yetakchi rol o`ynashi uning har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgar ekanligini taqozo etadi.

SHarq mutafakkirlari axloqni ikkiga ajratib tasnif etadilar. CHunonchi atoqli pedagog va shoir Abdulla Avloniy odamlarni axloqiy jiratdan ikki toifaga bo`ladi va har qaysi toifaga xos bo`lgan sifatlarni izohlaydi. Uning ko`rsatishicha kishilar “yaxshi xulqli va yomon xulqli” bo`ladilar: “Axloq ilmi –insonlarning xulqlarini ikkiga bo`lishdir . Agar nafs tarbiyat topib , yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa ,yaxshilikka tavsif bo`lib “yaxshi xulq ”, agar tartibsiz o`sib ,yomon ishlar qiladurg`on bo`lib ketsa ,yomonlikka tavsif bo`lib “yomon xulq ” deb atalur.<sup>7</sup>

Prezidentimiz I.A.Karimov ta`kidlaganlaridek: “Hozirgi vaqtda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha ,asl ma`naviy qadriyatlarni mensimasdan , eskilik sarqiti deb qarash bilan bog`liq holatlar bugungi taraqqiyotga , inson g`ayoti ,oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko`pchilik butun jahonda bamisoli balo –qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda.”<sup>8</sup>

---

<sup>7</sup> Абдулла Авлоний .“Туркий гулистон ёхуд ахлоқ ”,Тошкент ,”Ўзбекистон “,1992 ,12-бет.

<sup>8</sup> Karimov I.A. “Yuksak ma`naviyat- yengilmas kuch” .\_T. “Ma`naviyat” 2008, 63b



Muxtasar qilib aytganda, oxirgi yillarda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilgan, ko'lami va mohiyatiga ko'ra ulkan ishlarimiz biz ko'zlagan ezgu niyatlarimizga erishish, hech kimdan kam bo'lmaydigan hayot barpo etish, yoshlarimiz, butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratgani ushbu asarda ishonch bilan ta'kidlanadi.

## **I-2. Axloqiy tarbiyaning mavjud metodlarini takomillashtirishga yangicha yondoshuvlarning bugungi kunda jamiyat taraqqiyotidagi o'rni**

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning muayyan axloqiy qoidalar va normalarni bilishi ma'naviy xulq-atvorning zarur shartidir. Biroq, axloq normalarini shu tariqa bilish o'z-o'zidan axloqiy xulq - atvorini tegishli darajaga erishtirmaydi. Buning ustiga, bilimlarni ma'naviy xulq-atvor amaliyotisiz o'zlashtirib olish ma'naviy bilimlar bilan ma'naviy xulq - atvori o'rtasidagi ajralishda ifodalanadi. SHuning uchun boshlang'ich sinf o'quvchilarning hayoti va faoliyatini to'g'ri tashkil qilishda ijodiy- axloqiy sotsial-ijtimoiy xulq-atvor tajribasi uning shaxsini tarkib toptirishda asosiy bo'lishi kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda bu narsa ota-ona, do'stlar ta'siri ostida, o'qituvchi rahbarligida hosil bo'ladi. YOshlarda bilimlar tizimini: tabiiy, axloqiy, g'oyaviy-siyosiy bilimlar tizimini tarkib toptirish bilan yuz berishi kerak.

Mustaqil O'zbekistonda ham ayniqsa, yoshlar, yoshlar o'rtasida, yuqorida ko'rsatilgan darajadagi iymonli-e'tiqodli yoshlar aksariyati ko'ngillikni tashkil qiladi, deb ayta olmaymiz. Chunki shu yoshdagilar orasida e'tiqodi, iymoni mustahkam bo'lmagan ma'lum miqdordagi yoshlar ham mavjuddir. Oqibat natijada mana shu guruhdagi yoshlarga mamlakatimiz tinchligiga, osoyishtaligiga tahdid solayotgan begona, yot, zararli g'oyalar, harakatlar tahdid solmoqda.

Har bir mamlakatdagi mavjud vijdon erkinligi fuqarolarning, xususan yoshlarning ruhiy va ma'naviy olamiga, uning sog'lom va barkamolligiga ma'lum

darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi. SHuning uchun BMTning nizomidan tartib, barcha halqaro xujjat va shartnomalarda har bir mamlakatning o'ziga xos Konstitutsiya va qonunlarida bu masala o'z aksini topgan.

Ma'lumki, jahon hamjamiyati tomonidan e'tirof etilayotgan taraqqiyotning "O'zbek modeli" yangilanishlarni bosqichma – bosqich amalga oshirishni taqozo etadi. Buni biz davlatimiz belgilab olgan strategik bosqich – siyosiy hamda iqtisodiy sohalarni, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish jarayonlarida ham ko'rishimiz mumkin.

Erkinlashtirish – mamlakatni taraqqiyot toptirish, aholining turmush darajasini yuksaltirishdir. Ushbu hodisa insonning mavjud muhitga moslashuvini emas, balki o'zining erkin tafakkuri orqali qarorlar qabul qilib, shu muhitni yaxshilashiga olib keladi.

Ma'lumki tafakkur - inson ma'naviy dunyosining ifodasi. Agar shaxs ma'naviyatini yaxlit tizim sifatida tasavvur qiladigan bo'lsak, tafakkur tarzi uning hal qiluvchi unsuri hisoblanadi. Shaxsning tafakkur tarzi uning nafaqat ichki kechinmalari, madaniy va axloqiy darajasini, balki turli ijtimoiy munosabatlar doirasidagi hatti – harakatlar saviyasini ham ko'rsatadi.

Inson ruh va tafakkur egasi bulgan mavjudot sifatida o'zining tengsiz qobiliyatini, cheksiz va chegarasiz imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratildi. Endi har bir fuqaro o'zini ozod his etish, erkin faoliyat ko'rsatish orqali yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantirishga, tom ma'noda o'zining taqdirini o'zi belgilash va shu orqali jamiyat taqdirini belgilashga daxldor ekanligini anglay boshladi. Har bir kishida jamiyat hayotiga daxldorlik, millat va mamlakat taqdiriga befarq bo'lmaslik hissi shakllana boshladi.

Mamlakatimizni modernizatsiyalash, jamiyatimizdagi ijtimoiy munosabatlarni erkinlashtirish jarayonlari izchil davom etayotgan hozirgi davrda amalga oshirilayotgan yangilanishlar jarayoni avvalambor dunyoqarashni o'zgartirishga qaratilganini anglab olish kerak. Bunda yangilik kurtaklari an'anaviy tafakkur tarzimizda ham mavjud ekanini, yangi demokratik g'oyalarni ularga payvand qilishimiz ijobiy samara berishi unutmazligimiz lozim.

O`zining buyuk kelajagini ijtimoiy yo`nalishdagi bozor iqtisodiyotiga asosan ochiq demokratik davlat barpo etishdan iborat, deb qat`iy qaror qabul qilgan xalqimiz bugungi kunda o`z madaniyati va an`analarini, dini va e`tiqodini, ona tili va qadimiy ma`naviyatini qayta tiklab, jahon xamjamiyatidan o`ziga mos o`rin egallamoqda. To`g`ri yo`lni tanlaganimiz, islohotlarning asosiy tamoyillarini to`g`ri belgilab olganmiz, yangilanish va taraqqiyotning O`zbekistan modeli o`zini to`la—to`kis oqlamoqda. Bu barcha yangilanishlarning tamal toshi ta`lim tizimidir. Uzluksiz ta`lim tizimining har bir bo`g`inida amalga oshiriladigan ta`lim — tarbiya jarayoni murakkab tuzilmaga ega bo`lib, tizimli yondashuvni talab etadi.

Axloqiy tarbiya jarayoni murakkab va ziddiyatlidir. Bir qator vaziyatlar ta`siri ostida narozilik kelib chiqishi mumkin, bunga bolalarining axloqiy yurish-turishiga qo`yiladigan tashqi talablar bilan uning kattalar ko`rsatmalariga va talablariga mos kelmaydigan ichki intilishlari o`rtasidagi tafovvt sabab bo`ladi. Bunday noroziliklarning doimiy bo`lishi bolaning kattalar talablariga salbiy munosabatga asoslanadigan fe`l-atvorini shakllantiradi. Natijada tarbiyasi og`ir deb ataladigan bolalar vujudga keladi, ularning xulq-atvori ancha chatoq bo`ladi, ya`ni ularning yurish-turishi ijtimoiy jihatdan mustahkamlangan normalarga va qoidalarga muvofiq kelmaydi.

A.S.Makarenko ta`kidlaganidek, tarbiyasi og`ir bola binoyidek bola bo`lib, uning rivojlanishi umumiy qonunlarga bo`ysunadi, bu rivojlanishdagi ayrim buzilishlarning sabablarini oiladagi va bolalar bog`chasida maktabdagi turmush sharoitlaridan va tarbiya xatolaridan izlash kerak.

Bugungi kunda bolalar orasida tarbiyasi og`ir bolalar yo`q deb ayta olamizmi? Tarbiyasi og`ir bolalarning yurish-turishida qanday o`ziga xos xususiyatlar bor, ular yurish-turishdagi qaysi belgilari bilan boshqa bolalardan farq qiladi.

Pedagogikada bu masalani o`rganishga katta e`tibor berilmoqda. Biror bolaning tarbiyasi og`irmi yoki bunday emasmi haqiqatda mulohaza yuritish uchun asosan bo`ladigan belgi uning pedagogik ta`sirining umumiy vositalarini tan

olmasligidir. Bola tarbiyachining oddiy taklif, talablariga quloq solmaydi. O`jarlik qiladi.

Kichik maktab yoshidagi tarbiyasi og`ir bolaning tengdoshlari bilan munosabatlarining yaxshi emasligi, bolalar bilan tez-tez janjanlashib turishi yana bir muhim belgidir. Bu narsa boshqa bolalar uchun yoqimsiz qiliqlar, bolalar o`yinlariga halaqit beradi, qurgan uychalarni buzadi urushqoqlikda, yurish-turish qoidalarini buzishda namoyon bo`ladi. Boshqa hollarda tarbiyasi og`ir bolalar tengdoshlari bilan gaplashmaydilar, umumiy o`yinlarga qatnashmaydilar, yakka holda o`ynashni afzal ko`radilar. Hech narsa qilmay u yoki bu faoliyatda qatnashish haqidagi taklifga parvo qilmaydilar. Odatda tengdoshlari bunday bolani sezmaslikka oladilar, bu esa u bolaning yolg`izlik to`yg`usini chuqurlashtiradi. Ana shu ikkita asosiy belgini kichik yoshdagi bolalarida kuzatish mumkin.

Bola tarbiyaning og`irlik jihatlari asta-sekin to`planib boradi. Fe`l-atvordagi salbiy belgilar va bola shaxsining xususiyatlari hali tarkib topmagan bo`ladi, ular hali barqaror emas, avvaliga bolalar uchun xos bo`lgan yurish-turishdagi kamchiliklarini eslatadi, erkatoylik, o`jarlik, urushqoqlik, jahldorlik va boshqalar, lekin bunday hol tez-tez takrorlanib turadi. Keyinchalik ular yurish-turishning oddiy shakliga aynalib, fe`l-atvorning barqaror belgilariga aylanib qolishi mumkin.

Bolada tarbiya og`irligining namoyon bo`lishi va mustahkamlanishiga olib keluvchi sabablar. Tarbiya og`irligining namoyon bo`lishiga olib keluvchi sabablar. Tarbiyasi og`ir bolalarning xususiyatlarini o`rganish sabablarining uchta guruhini ajratish imkonini beradi.

Birinchi guruh - yosh bola rivojlanishining normalariga muvofiq kelmasligi, yurish-turush va muomala usullarining shakllanmaganligi. Bu esa tarbiyasi og`ir bolaning tengdoshlari bilan aloqa bog`lay olmasligi, eplay olmaydigan faoliyatga kirisha olmasligiga va hakoazolarga sabab bo`ladi.

Tarbiyasi ogir bola tegishli bilimlarga hamda yurish-turishning ijtimoiy jihatdan mustahkamlangan ko`nikmalari, usullarini bilmaganligi sababli bolalar bilan aloqa o`rnatishda o`z usullarini izlaydi, bu esa nizolar kelib chiqaradi,

o`yinchoqlarni tortib oladi, hammaga tegajoqlik qiladi, bolalar yasagan narsalarni buzadi, mashg`ulotlarda zerikadi qo`shnisiga halaqit beradi.

Sabablarning ikkinchi guruhi.

Kattalarning bolaga, uning yurish-turishiga noto`g`ri munosabati bilan bog`liq muomala, erkalash, mehrning yetarli emasligi bola yurish-turishiga talabning yo`qligi, uning nazoratsiz qolganligi, o`z erkiga qo`yib qo`yilganligi shular jumlasidandir. Kattalarning talablaridagi muvofiqsizlik yurish turushga nisbatan bola uchun rag`batlantiruvchi rolni o`ynamaydigan, shu sababli u qabul qilmaydigan va bajarmaydigan qat`iy va ortiqcha talablar ham shu jumlagi kiradi. Bu holatlarda kattalarning obrusi yo`qoladi, u bolaning yurish-turishiga ijobiy ta`sir ko`rsatmaydi. Bola esa yurish-turish yo`lini ham mustaqil tanlay olmaydi. Kattalar bilan kelishmovchiliklar, salbiy tusdagi boshqa hollar ana shundan kelib chiqadi.

Sabablarning uchinchi guruxi.

Mijoz bilan fe'l-atvor xususiyatlari nisbatidagi o`ziga xos jihatlardadir. Asab sistemasi barqaror bo`lmagan bolalar ko`pincha tarbiyadagi xatolar natijasida o`zini bosolmasligi, jahldorlik singari xususiyatlarga ega bo`lib qoladilar, bu narsa tengdoshlari kattalar bilan nizolarga olib keladi.

Asab sistemasi zaif bo`lgan bolalar esa, aksincha tengdoshlaridan o`zlarini chetga oladilar, muomalada bo`lmaslikka intiladilar, faoliyatlarida muvoffaqiyatsizlikdan kurashadilar, bu esa tortinchoqlikka yakkalanib qolishga olib keladi.

Bolalar bilan ishlash tajribasi bu sabablarning bir-biri bilan bog`liqligini ko`rsatadi. Tarbiyasi og`ir bolalar bilan tarbiyaviy ishni muvaffaqiyatli olib borish shartlari.

**Tarbiyasi og`ir bolalar bilan tarbiyaviy ishni muvaffaqiyatli olib borish uchun quyidagi bir qator shartlarga rioya qilish kerak bo`ladi.**

Tarbiyasi qiyin bo`lib qolganligining sabablarini bilish oilada bolaga munosabatlarining xususiyatlarini, uning tarbiyasidagi xususiyatlarni o`rganish,

aniqlash bilan bolani faoliyatida kuzatish, uning tengdahlari orasidagi yurish-turishni kuzatish yo`li bilan bu sabablarni aniqlay olish.

Bolani, uning asab sistemasi xususiyatlarini, uning shaxsidagi kuchli va zaif tomonlari, undagi qiziqishlar, mayillar bilim va ko`nikmalarni berish.

Tarbiyasi og`ir bolaga xayrixohlik bilan munosabatda bo`lish, pedagogning bola bilan e`tiborli, ishonch ohangidagi muomalada bo`lish.

Tarbiyasi og`ir bola shaxsining xususiyatlarini muvofiq ular bilan tarbiyaviy ishning yo`nalishlarini mazmunini va to`g`ri usullarini tanlash.

Tarbiyasi og`ir bola tarbiyasining yo`nalishi va mazmuni bolalarning butun guruhi bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlardan farq qilmaydi. Ammo pedagog bolaning asoslash sohasining shakllantirishga ta`sir qiladigan va bola egallagan aniq bilimlar hamda ko`nikmalarni bilib olish muhimdir. Faoliyat bola tarbiyasining yetakchi vositasi deb bilinganligi sababli unda teng hukumli asosda bolalarning umumiy faoliyatiga o`yin, konstruksiyalash, mehnat, muomala, mashg`ulotlarning har xil turlariga qo`shilish imkonini beradigan zarur bilim va ko`nikmalarni shakllantirish muhimdir. O`zini tutish ko`nikmasini va bolalarga ijobiy munosabatda bo`lishni shakllantirishga alohida e`tibor beriladi. Pedagog ishning o`ziga xos xususiyati shundan iboratki, tarbiyasi og`ir bolani qayta tarbiyalash, ya`ni unda ko`nikmalarning yangi guruhini, yangi munosabatlari sistemasini o`zgartirish talab etiladi.

### **Bu ishda usullarning bir necha guruhga ajratiladi.**

Asoslash sohasini qayta qurish usullari. Usullarning bu guruhida yakka tartibda xayrixohlik bilan o`tkaziladigan suhbat samaralidir. Bu suhbatda bola yurish-turishidagi ayrim jihatlar, uning hatti-harakatlarining sabablari hamda o`zini va boshqa bolalar uchun oqibatlarini tahlil qilinadi, ularga baho beriladi, yurish-turishning bola egallashi kerak bo`lgan to`g`ri usullari ko`rsatiladi. Buning uchun bolalar adabiyoti asarlarini o`qishdan foydalaniladi, qahramonlarning yurish-turishlari bilan taqqoslanadi, qahramon tushib qolgan vaziyatda yurish-turish usullari belgilanadi. Asoslash sohasini qayta qurish usullari orasida salbiy va ijobiy yurish-turish oqibatlarini tahlil qilish ham foydalaniladi. Pedagog bolaning hatti-

harakatini uning bilimlariga tayanib tahlil qiladi, bolaning yurish-turishiga to'g'ri baho berishga o'rgatadi, u hatti-harakatlarining oqibatlarini oldindan ko'ra bilishni hamda shu asosda tengdoshlari yurish-turishning o'ziga xos yo'lini belgilay olishni shakllantiradi.

Salbiy yurish-turishning oldini olish va ijobiy yurish-turishni rag'batlantirish usullari. Bola o'z yurish-turishida asoslanadigan u yoki bu qoidalarini eslatib turish, barcha bolalar va tarbiyasi qiyin bola bu qoidalarni esda tutib, bajarishga tayyor ekanliklariga ishonch bildirish ana shu usullar jumlasiga kiradi. Tarbiyasi og'ir bolada ishonch tuyg'usini o'z yutug'idan quvonch tuyg'usini keltirib chiqaradigan rag'batlantirish usullari, shuningdek jazo usullari shu guruhga kiradi. Bola qoidani buzsa, bolalarni xafa qilsa, biror ishni mumkin emasligini bilgani va tushungani holda shu ishni qilsa, jazodan foydalaniladi. Jazoni gudak anglab yetishi va ta'sirlanishi kerak, tarbiyasi og'ir bola jamoaning u qilgan ishga salbiy munosabatidan istirob chekishiga erishish kerak. Rag'batlantirish va jazo turlari bolaning xususiyatlariga muvofiqlashtiriladi.

Bolaning jamoasi bilan aloqasini kupaytirishga qaratilgan usullar. Bolaning irodaviy kuch-g'ayratlariga, uning yutuqlariga jamoa ishtirokida ijobiy baho berish, tarbiyasi og'ir bola e'tiborini ijobiy jamoatchilik fikriga jalb qilish, masalan, jamoa e'tiborini tortinchoq bolaning butun jamoa uchun ahamiyatli yutuqlarga qaralish, tarbiyasi og'ir bolani bilimlari va ko'nikmalarini hisobga olgan holda jamoa faoliyatiga jalb qilish, bola e'tiborini qiziqarli va maroqli ishga qaratish shu jumlagacha kiradi. Bola his-tuyg'usiga, uning ijobiy tuyg'ularining ifodalanishiga kattalar va bolalar jamoasi talablariga ijobiy munosabatiga tayanish, salbiy hatti-harakatlardan uyalish, to'g'ri yo'l tutish istagi va shunga intilish o'z ishlariga ishonch usullarining barcha guruxidan foydalanishda umumiy ahamiyatga ega. Tarbiyasi og'ir bola shaxsining salbiy jihatlarini bartaraf etishga ishonch, ishni uning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'ra olish, oila a'zolarini o'ziga ittifoqchi qilib olish mohir pedagog faoliyatiga xos xususiyat.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga joriy etishning birinchi bosqichi tahlili keng ko'lamdagi ishlar bajarilganligidan dalolat beradi. Ammo, xolisona

baho berganda amalga oshirgan ishlarimiz bugungi kun talablariga tuluq javob bermaydi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra ta'lim sohasidagi o'zgarishlarning yuzakiligi, ta'lim — tarbiya jarayonida faollashtirish omillari, samarali pedagogik texnologiyalardan yetarli darajada foydalanilmayotganligi, yoshlarning o'qishga bo'lgan munosabati kabilar haqida yorqin taassurot hosil qilish mumkin.

Yuqoridagi fikr mulohazalardan har bir o'quv predmetini o'rganishdan maqsad, vazifalari, mazmuni va o'rganish tartibini aniq belgilab olish zaruriyati kelib chiqadi.

O'quvchilarining o'zlashtirishi, qizshqishi, individual xususiyatlari va shart—sharoitini hisobga olib hamda chet el tajribalariga tayanish lozim.

Hozirgi vaqtda yurtimizda yoshlarda demokratik tafakkurni rivojlantirish jarayoni xalqimizning asrlar davomida takomillashib kelgan qadriyatlari hamda ilg'or umumbashariy qadriyatlar asosida amalga oshirilmoqda.

Insonning milliy madaniyat muhitida o'zini erkin his qilishi turlicha bo'lgani kabi, umuminsoniy qadriyatlarni idrok etish va o'zlashtirishga moyilligi ham turlichadir. Bu jihatni yoshlarda demokratik tafakkurni rivojlantirish jarayonida hisobga olish zarur. Shaxs ma'naviy dunyosining individual rivojlanish tarixi, u o'zlashtirgan qadriyatlar tizimining umuminsoniy qadriyatlarga mosligi demokratik tafakkurga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Milliy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish demokratik qadriyatlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi. Bunda milliy standart va andozalarga asoslangan xususiyatlarni sun'iy ravishda saqlab qolishga intilish emas, ularning ijobiy jihatlarini saralab, umuminsoniy mohiyatga ega bo'lgan demokratik qadriyatlar tizimiga singdirish jarayonining muvaffaqiyatli xar bir shaxs va hamda millatning o'zligini anglashi va namayon qilishiga bog'liq bo'ladi.

Demokratik tamoyillar yaratadigan qadriyatlar inson tabiatiga mos, rivojlanish bosqichlariga monandligi tufayli yoshlarda demokratik tafakkur tarzining yuksalishiga ko'maklashadi. Faqat har bir shaxs o'z ijtimoiylashuvi jarayonida ularning afzalliklarini chuqur his etishi, ongli ravishda ularni o'z qadriyatlari tizimiga qo'shib, demokratik qadriyatlar beradigan imkoniyatlardan



foydalanish uchun faollik ko'rsatishi zarur. Ana shu "ichki mexanizm" harakatga kelgandagina demokratik tamoyillarga amal qilish ko'nikmalari eski ko'nikmalarni mag'lubiyatga uchratadi, ularni ijtimoiy va individual ong orasidan siqib chiqaradi.

Globallashuv sharoitida jamiyatni demokratlashtirish jarayonlari shaxs erkinliklariga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Yangi axborot vositalari, ijtimoiy va siyosiy tashkilotlar infratuzilmasi faoliyati shaxs erkinliklarining tashqi chegaralarini kengaytiradi, shu bilan birga, jamiyatni modernizasiyalash imkoniyatlarini oshiradi. Albatta, bu jarayonlar oshkora yoki ko'zga ochiq tashlanmaydigan kurash, vujudga kelayotgan ziddiyatlarni yengish natijasida ro'yobga chiqadi.

Ziddiyatlarni hal qilish jarayoni vaziyatni o'z ehtiyojlariga qarab o'zgartirish, shaxs va guruxlarning birlashishiga sabab bo'ladi. Shu tariqa shaxs erkinliklari chegarasi kengayib boradi. Barcha fuqarolar shunday harakat qilsa, jamiyatda inson erkinligini ta'minlash uchun kurash ko'nikmasi shakllanadi. Bu borada erkinliklar axloqiy, madaniy muloqot me'yorlari bilan cheklanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Obyektiv ahamiyatga ega va shaxs faolligi bilan bog'liq subyektiv jarayonlarning uyg'unlikdagi ta'siri jamiyatni ruhiy sog'lomlashtirishga beqiyos xizmat qiladi. Natijada axloqsizlik, loqaydlik, boqimandalik, tushkunlik, kelajakka ishonchsizlik alomatlari yo'qola boshlaydi.

Hozirgi davrda mafkuraviy kurash o'ta murakkablashib, alohida davlatlar chegaralaridan chiqib, eng dolzarb umuminsoniy muammolardan biriga aylanmoqda. Uning shakllari, usul va vositalari o'zgarib, takomillashib bormoqda. Bunday vaziyatda turli tahdid va ta'sirlarga faqat yoshlarning ongini mustahkam egallagan kuchli g'oya, demokratik tafakkur asosida doimo hushyor va ogoh bo'lib qarshi turish mumkin. Ayniqsa, g'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan kurashish tamoyiliga amal qilgan holda, ma'naviy – mafkuraviy ishlarni uzluksiz amalga oshirish katta ahamiyatga ega.

## **II-BOB. MAXSUS MUASSASALARDDA AXLOQIY TARBIYANING MAVJUD METODLARINI TAKOMILLASHTIRISHGA YANGICHA YONDOSHUVLARDAN FOYDALANISH YOLLARI**

### **2.1. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim jarayonida axloqiy tarbiya berish yollari**

Umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinf bolalarni axloqiy tarbiyalash dars jarayoni, sinfdan va maktabdan tashqari turli-tuman ishlarda olib boriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari odob va odobsizlik haqida tushuncha oladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tarbiya tushunchalarni darsda "Odobnoma", "O'qish", "Musiqqa", "Konstitutsiya asoslari" "Tasviriy sa'nat" fanlari orqali oilada, bog'chada uzluksizlik bilan shakllantirilib, rivojlantirilib boriladi. Axloqiy tarbiya yoshi va o'quvchining to'g'ri yo'nalish olishi uchun xalq qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan muxitni (oilada, o'rtoqlar va do'stlar muxiti) ham hisobga olganda shaxsning butun xayotiy faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Axloqiy tarbiyaning yo'l va usuldari o'quvchilarga axloqiy saboq berish kabi maxsus ishni tashkil qilishda aloxida xususiyatga ega. Ushbu yo'llarni ko'rib chiqaylik. Axloqiy bilim berish bir qancha tarbiyaviy vazifalarni bajaradi: inson xayoti va madaniyatining axloqiy qadriyatlarini to'g'risida keng tasavvur beradi.

Axloqiy tasavvurlar, qarash, muloqaza, baxoni berishni shakllantirishga va shu asosda axloqiy e'tiqodni shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi:

o'quvchilarni o'zlarining axloqiy tajribalarini mushoqada qilishlari va boyitishlariga yordam beradi;

— turli manbalardan axloq to'g'risida olingan bilimlarni to'g'rilaydi;

— shaxsning o'zini axloqiy tarbiyalashga yordam beradi.

Axloqiy bilim asosan axloq to'g'risidagi sushbatlar, ma'ruzalar, mavzuiy kechalar, turli kasb namoyondalari bilan uchrashuvlar, o'quvchilar konferensiyasi va boshqa vositalar bilan amalga oshiriladi.

Axloqiy bilim berishni tashkil qilishda o'quvchi-larning yosh xususiyatlarini, ularning shaxsiy axloqiy tajribalarini, axloqiy me'yorlar

to'g'risidagi xabar dorlik darajasini, axloqiy soshasidagi o'zlashtirgan bilimlarining axloqiy talablari bilan munosabatini xisobga olish zarur.

Axloqiy me'yorlarni tushuntirish axloqiy bilimlarning poydevori bo'lib xizmat qiluvchi dunyoqarashga tayanilganda samarali amalga oshiriladi. Masalan, insonning vatanga munosabatining axloqiy mohiyatini ochib beruvchi axloqiy tushunchalar, davlatning ijtimoiy tuzilishi, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish darajasi, ijtimoiy va madaniy qadriyat aniq tushunilgan xoldagina o'zlashtirilishi mumkin.

Axloqiy bilim axloq soxasidagi bilimning etik tasvirlari bilan qo'shilib ketgandagina eng yuqori samaraga erishiladi.

SHaxsning axloqiy rivojlanishi axloqiy extiyojlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi: mexnatga, muloqotga, madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishga, bilish qobiliyatini rivojlantirish va boshqalarga extiyoj seziladi. Bu extiyojlar o'quvchilar faoliyati va munosabatlarining real tajribasida rivojlanadi. Ko'p qirrali faoliyat jarayonida xatti-xarakatning ijtimoiy foydali ko'nikmalari, axloqiy odatlar, barcha axloqiy takror munosabatlar shakllanadi.

Axloqiy odatlarni tarbiyalashda o'quv yurtining umumiy muxiti katta ahamiyatga ega. An'analar, jamoa qonunlari bilan qo'llab-quvvatlanayotgan fe'l-atvorning shakllanish usullari o'quvchilar tomonidan yengil o'zlashtiriladi Fe'l-atvor tajribasini tashkil qilish asosan barqaror ijobiy ta'sir vositalarini yaratishdadir.

Axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish insonning bu me'yorlariga emotsional munosabati bilan boydi. Axloqiy me'yorni ma'lum ma'noda u yoki bu xatti-xarakatni keltirib chiqarishga undovchi sabablar xam belgilaydi.

Axloqiy tuyg'u, axloqiy iztirob va axloqiy munosabatlar qat'iy shaxsiy ma'naviy qiyofaga ega. Ular insonni oliyjanob xarakat va niyatlardan qoniqtiradi, axloqiy me'yorlarni buzganlarida vijdon azobiga soladi.

Bolalik yoshi tuyg'ularning rang-barangligiga muxtoj va tarbiyachining vazifasi boladagi tuyg'ular ob'ektiga ijtimoiy zarur yo'nalish bera bilishdir.

Psixologlarning aniqlashlaricha, kichik maktab yoshi axloqiy talab va me'yorlarni o'zlashtirishga moyilligining yuqoriligi bilan xarakterlanadi. Bu shaxs rivojlanishiga o'z vaqtida axloqiy poydevor qo'yish imkonini beradi. Kichik yoshda shaxsning axloqiy rivojlanishini belgilovchi tarbiyaning mohiyati bolaning xissiy hozir javobligiga tayanuvchi insonparvarlik munosabat va o'zaro munosabatlarini shakllantirishdan iborat. O'smirlik yoshida yaqin atrof muxitini o'zlashtirishda muayyan tajriba paydo bo'ladi, tengdoshlar bilan barqaror aloqalar o'rnatiladi, o'z-o'zini anglash, xususiy shaxsini tasdiqlashga extiyoj kuchayadi. O'smir atrofidagi kishilar namunasiga ergashadi, ideal axtarish, o'z mavqsini belgilash vositasini tanlashga intiladi.

O'z-o'zini anglashni rivojlantirish, o'z o'rnini topish extiyoji o'spirin uchun xarakterli xususiyatdir. Bu extiyoj inson shaxsiga qiziqish, insonlarning ishlariga, ularning asoslangan doirasiga taxlil yondashish tuyg'ularini shakllantiradi.

O'z-o'zini anglash xissiyoti rivojlanishining ma'lum bosqichida o'spirin xayotda o'z o'rnini topish extiyoji paydo bo'ladi. Bu extiyoj shaxsning ijtimoiylanuvchi jarayoni, ilgari xayotiy tajribasi, ruxiy va jismoniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari qanday o'tishiga bog'liq ravishda nixoyatda qarama-qarshilikda namoyon bo'ladi.

O'z mavqsini belgilashga intilish o'spirinlik vaqtida tez-tez namoyon bo'lib turadigan faol mustaqillikning o'sishi bilan qo'shib ketadi. Xozirgi o'quvchilarning intellektual rivojlanishi ayrim xollarda eng avvalo atrofidagi odamlar bilan o'zaro munosabat va o'zaro ta'sirda oliy ma'naviy tuyg'u va axloqiy xatti-xarakat tajribasidan o'zib ketadi.

Usmirlik va o'spirinlik yoshi tarbiya uchun qiyin davr xisoblanadi, xolbuki, agar tarbiyachi o'quvchini, oilasini, uning rivojlanishida yuzaga keladigan qiyinchiliklarning xarakterini bilsa, bu qiyinchiliklarning oldi olinishi mumkin.

Maktab o'smirni oilaviy xayotga tayyorlashi lozim. Mana shunday tayyorlashning muxim vositalaridan biri yaxshi tashkil etilgan tarbiyadir. Jinsiy tarbiya axloqiy tarbiyaning elementidir. Uni to'g'ri amalga oshirish shaxsning garmonik rivojlanishi, uning axloqiy sog'lomligi uchun katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari axloqiy tarbiya berishda xalq pedagogikasining o'rnini beqiyos— xalq pedagogikasidagi xalq og'zaki ijodi (topishmoq, rivoyat, xikoya, ertak, maqol, masal), xalq yozma ijodi (yozma manbalar — dostonlar), xalq —amaliy san'ati (kulolchilik, naqqoshlik, zardo'zlik, zargarlik va b.) alloma, donishmand va buyuk mutafakkirlar ma'naviy, ilmiy, ma'rifiy ijodi misol bo'ladi. Ushbu mavzuda faqat o'tmishning ijobiy tomoniga, ya'ni xalqimizning o'tmishda asrlar davomida yaratilib kelingan progressiv ijobiy faoliyati natijalariga e'tibor berar ekanmiz, bunda asosan xalqimizning o'zligini anglashda bevosita o'tmish ma'naviy merosiga – madaniyatiga jahon sivilizatsiyasidan o'zining munosib o'rniga ega bo'lgan madaniy munosabatlariga to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi.

Madaniyat – bu voqelik, ob'ektivlik, jamiyatning ishlab chiqarish jarayonining ijtimoiy va ma'naviy xayoti soxasida insonlarning qo'lga kiritgan mehnat faoliyatlari natijalaridir. Madaniyat ikkita – katta soxaga: ma'naviy va moddiy madaniyatda bo'linadi.

Agar moddiy – ishlab chiqarishda va moddiy ne'matlarni iste'mol qilishda insonning ijtimoiy – biologik mavjudod (istemollik) sifatida mohiyati namoyon bo'lsa, ma'naviy ne'matlarni ishlab chiqarish, ulardan foydalanishda ma'naviy faoliyatida insonning ijtimoiy-madaniy (sotsial) mavjudod sifatidagi mohiyati namoyon bo'ladi.

Ma'naviyatni – teranlikka, mukamallikka, go'zalikka, ezgulikka, yaxshilikka, obodonchilikka, to'kin-sochinlikka, baxt-saodatiga eltuvchi yo'l deb tushunmoq kerak. YA'ni, ma'naviyat – shunchaki shaxs xislatlari, fazilatlar va ular yaratgan barcha ne'matlar majmui bo'lmasdan, balki insoniy – ijobiy xislatlar, fazilatlar va ma'naviy komil insonni tarbiyalashga xizmat qiluvchi ma'naviy madaniyat majmuidir.

Ma'naviy madaniyat – bu tarixiy qadriyatlar, ilmu-fan, san'at, adabiyot, falsafa, huquq, ta'lim, tarbiya va diniy, dunyoviylik asosida ishlab chiqilgan ma'naviy ne'matlar majmuidir. Milliy, diniy va dunyoviy urfu-odatlar, an'ana va marosimlar, zamonaviylik va siyosiy, ilmiy, falsafiy, huquqiy-axloqiy, etika, estetik va diniy qarashlar, g'oyalar, normalar, ommaviy axborot va shunga

o'xshash soxalarning aql, qalb, ong va tafakkur maxsuli natijalaridir. Qadriyatlar tarix saboqlarida namoyon bo'lguvchidir.

**Qadriyat** – bu ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotlar maxsuli, voqelik, borliqdagi muayyan hodisalarning insoniy, ijtimoiy, madaniy ahamiyatni barcha ob'ekt, sub'ekt (misol: inson, insoniyat, tinchlik, erkinlik, do'stlik, go'zallik, yaxshilik, madaniy, moddiy va ma'naviy meros, urf-odatlar va h.k.) bo'lib, xalqimiz intellektual mentalitetini tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida, ya'ni, qadriyatlar darajasiga ko'tarilishi mumkin bo'lgan turli ijtimoiy, ijobiy soxalar – axloqiy, huquqiy, estetik, ilmiy, diniy, dunyoviy – me'yorlar, normalarni qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish natijasida turli urf-odatlar, an'ana va marosimlar, yo'nalishlar, ishlab chiqarilgan maxsulotlar, xalq ommaviy harakati, jamiyatda progressiv rol o'ynab, takrorlanib, zamonaviylashib, zamonga muvofiqlashib boradigan voqea, hodisa natijalari ma'naviy qadriyatlardir.

**Ma'naviy qadriyatlar** – ma'anviy e'tiqodni vujudga keltiradi, e'tiqod esa irodani mustahkamlaydi. Demak, e'tiqod ma'naviyatning ustuni, iroda esa e'tiqodning tarkibiy qismini tashkil etadi va ma'naviyat mustahkam manbaiga va asosiy yo'nalishiga ega bo'ladi. Ma'naviy yo'nalishlarning xarakteriga muvofiq, ular uch guruxga:

- milliy ma'naviyat;
- mintaqaviy (regional) ma'naviyatga;
- umuminsoniy ma'naviyatga bo'linadi.

**Milliy ma'naviyat** – har bir ham mamlakat, davlatning ma'naviy merosi, kuch-qudrati, kelajak ravnaqidir, o'tmishi va uning jahon sivilizatsiyasida xalqning, millatning o'rnini belgilab beruvchi, kelajak avlodga namuna bo'lishga layoqatli ma'naviy sifatlari, ma'naviy salohiyati – ijtimoiy, siyosiy, **axloqiy**, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, mafkuraviy, maishiy faoliyati majmuasidir, ma'naviyatning madaniylashgan merosidir. Bu esa bevosita umumbashariy ma'naviy madaniyatning ajralmas bir qismidir. SHu sababli milliy ma'naviyatimiz milliy istiqloq mafkuramizning asosiy negizi hisoblanadi va o'tmishda kimligimizni bilishga, o'zligimizni anglashga manbaviy vosita hisoblandi.

Mustaqillik tufayli, biz bu milliy ma'naviyatimizni tiklashga, o'rganishga, uni yanada jahon sivilizatsiyasining tarkibiy-ajralmas qismida mustahkam bo'lib qolishga imkoniyat yaratildi. O'tmishga munosabat aniq yo'nalishga ega bo'ldi.

O'zligimizni bilish uchun o'tmishga bo'lgan munosabat masalasida shuni ta'kidlash lozimki, dastlab xalqning o'zi o'tmishiga bo'lgan munosabati, davlati, davlat siyosatida o'tmishga bo'lgan munosabatda eng muhimi davlat boshlig'ining o'z xalqi, o'z davlati o'tmishiga bo'lgan munosabati alohida o'ringa, muhim ahamiyatga egadir. Bu jarayonlarga ijtimoiy-siyosiy tizim ham alohida rol va ahamiyatga egadir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan kundan boshlab nafaqat o'tmishni eslash, balki o'tmishimizni chuqur o'rganishga, "biz kim edik, kimmiz, kim bo'lamiz"ligiga amal qilib, yurt boshimiz o'zining butun diqqat e'tiborini o'tmishimizga, o'tmish ma'naviyatimizni o'rganishga, uni davlat siyosati darajasiga ko'tarishga harakat qildi va amalda qo'llashga, o'tmishimiz "Sobiq Sovet" davrida targ'ibot qilinganidek xalqimiz "savodsiz", "ma'naviyatsiz" bo'lganmi, bo'lmaganmi, uni aniqlashga kirishdi.

Hurmatli Prezidentimiz mustaqillikning dastlabki yillaridanoq boshlab o'zining har bir chiqishida, ma'ruzalarida, yozgan risola va asarlarida alohida e'tibor berib o'tmishni chuqur o'rganish, tariximizni ob'ektiv taxlil qilishga e'tibor qaratdi va qaratmoqda. O'zligimizni bilishga asosiy manba bo'lgan o'tmish ma'naviy-axloqiy merosimizni chuqur o'rganishda va bu sohada o'zining nazariy xulosasini berdi.

Hurmatli Prezidentimizning bu masalada quyidagi asarlarini ko'rsatish mumkin.

Jumladan, - 1993 yildayoq

- "Mustaqil O'zbekistonni rivojlantirishning ma'naviy-axloqiy negizlari" asari. Unda "Ma'naviyat – ona suti ota namunasi, ajdodlar o'giti bilan kiradi" degan keng mazmunli fikrni bildirgan edi.

- "Bozor munosabatlari va ma'naviyat" 1992 yilda so'zlagan nutqi.

- “Ma’naviyat va ma’rifatni yuksak darajaga qo’taraylik” – 1994 yil 22 sentyabrdagi so’zlagan Oliy Kengashdagi nutqi.

- “Ota bobolarimiz e’tiqodini hurmat qilaylik” 1992 yil 5 apreldagi nutqi.

- YUrtimizning nufuzli zotlari bilan 1993 yil apreldagi “Elni Vatan manfaati birlashtiradi” mavzuidagi uchrashuvi.

- “Ilmu-fan mamlakat taraqqiyotiga xizmat qilsin” mavzuida O’zbekiston Fanlar Akademiyasi umumiy yig’ilishida 1994 yil 7 iyuldagi ma’ruzasi.

- “Ma’naviy qadriyatlar – milliy iftixorimiz” mavzuidagi Oliy Majlis 1-nchi sessiyasi (XII-chaqiriq)da 1990 yil 24 martdagi nutqi.

- “Bilimdon, ma’naviy yetuk insonlarni yetishtiraylik” XII-chaqiriq Oliy Kengashning XIIIsessiyasida 1993 yil 2 sentyabrdagi ma’ruzasi.

- “Ma’naviy meros qudrati” – 1992 yil 31 avgustda “Mustaqilligimiz 1-yilligiga bag’ishlangan tantanada so’zlagan nutqi va boshqa asarlari va nutqlarida o’zligimizni anglashda xurmatli prezidentimiz quyidagi nazariy fikrga keladi. Ya’ni, “O’zbekistonning kuch-qudrati manbai – xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, ulug’ ajdodlarimizdan avlodlarga o’tayotgan ma’naviy merosning kuchliligida, fuqarolarimizning el-yurtga, ona zaminga bitmas-tuganmas mehrida, milliy g’ururimizda”-degan xulosaga keladi.

Ma’naviyat ona suti, ota namunasi, ajdodlar o’giti bilan singadi va bu fikrni amalda qo’llash maqsadida ma’naviy merosimizni o’rganishlikni davlat siyosati darajasiga ko’tarishga davlat etadi. Umuman 1994 yil oxirigacha I.A.Karimovning qariyb shu mazmunda 40-dan ziyod kitobi chop etildi. Bu kitoblarda milliy qadriyatlarimizni, ma’naviy merosimizning naqadar salohiyatli ekanligini isbotlab beradi, o’zligimizni bilish uchun, kelajak istiqboli uchun ma’naviy merosimizni o’rganish naqadar zarur ekanligini ta’kidlaydi.

Shu sababli ma’naviyatni rivojlantirish, o’tmishga to’g’ri munosabat o’rnatish maqsadida, uni davlat siyosati darajasiga ko’tarish maqsadida prezidentimiz tashabbusi bilan – 1994 yil 23 aprelda “Ma’naviyat va ma’rifat jamoatchilik markazini tuzish to’g’risida”gi va “Ma’naviyat va ma’rifat jamoatchilik markazi faoliyatini yanada takomillashtirish va samaradorligini



oshirish to'g'risida"gi 1996 yil 9 sentyabr farmonlari. "Ma'naviy va ma'rifiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va uning samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 27 iyuldagi maxsus qarorlari va boshqa qarorlarida o'z aksini topgan. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligining 1997 yildan boshlab oliy o'quv yurtlarida "Ma'naviyat va ma'rifat asoslari" fani maxsus kursi o'qitila boshlanishi bu sohada muxim axamiyatga ega bo'ldi. SHu bilan bir qatorda, 1999 yilda "Vijdon erkinligi to'g'risida (yangi taxlilda) qaror qabul qilinishi;

1992 yildayoq Vazirlar Maxkamasi qoshida "Din ishlari bo'yicha" maxsus qumitaning tuzilishi va "Navro'z" bayrami, Ro'za va Qurbon xayitlarini o'tkazishning qayta tiklanishi – tarixiy axamiyatga ega voqealardir.

YUqoridagi Prezidentimiz farmonlari, hukumatimiz qonun va qarorlari asosida ma'naviyatimizni o'tmishimizning salohiyatli merosi va qadriyatlarini o'rganib, amalda bajarishni davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi va uning xalqimiz istak va maqsadlariga muvofiq bo'lishi uchun birqancha tadbirlarning o'tkazilishi o'zligimizni anglashda muxim ma'naviy axamiyatga ega bo'ldi.

Mana qariyb 10 yilgi Oliy maktablarda ma'naviyatimiz fan sifatidagi – maxsus kurs yosh yoshlarimizga o'qitilib o'tmishimiz ma'naviyati asosida ta'lim-tarbiya berilmoqda.

- Mustaqillikka erishganimizdan beri jahonga mashhur o'tmishda o'tgan buyuk ajdodlarimiz, buyuk siymolarimizning va ulug' shaharlarimiz yubileylari nafaqat O'zbekistonda, balki jahon miqyosida o'tkazilishlari – jumladan, YUNESKO (BMT huzuridagi fan-maorif, madaniyat sohasi bo'yicha tashkilot) hamkorlikda, Abduraxmon Jomiy, Alisher Navoiy, Maxdumi A'zam yubileylari, Mirzo Ulug'bek tavalludining (1994 yili) 600 yilligi, Amir Temur tavalludining (1996 yili) 660 yilligi, hozir esa 670 yil, Qarshi shaxri 2700 yilligi, 1997 yilda Buxoro va Xiva shaharlarining – 2500 yilligi, 1998 yilda Axmad Farg'oniy tavalludining – 1200 yilligi, 1998 yilda Imom al-Buxoriyning tavalludiga – 1225 yil to'lishi, 1999 yilda Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi,

“Alpomish” eposining 1000 yilligi, Kamoliddin Bekzodning 545 yilligi – 2000 yilda, 2001 yilda “Avesto”ning 2700 yilligi yubileylari o‘tkazildi.

Undan tashqari quyidagi qadimiy shaharlarimizning yubileylari nishonlandi: Jumladan, 2001 yil Termiz shaxrining 2500 yilligi yubileylari nishonlandi, 2006 yilda Qarshi shaxrining 2700 yillik yubileylari, 2007 yilda Samarqand shahrining 2750 yilligi va Marg‘ilon shaxrining 2000 yillik yubileylari o‘tkazildi.

Bulardan tashqari qanchadan-qancha o‘tmishimizga, o‘tmish ma’naviyatimizga bog‘liq bo‘lgan tadbirlar o‘tkazildi va o‘tkazilmoqda.

Xo‘sh, bulardan maqsad va asosiy xulosa nima? u ham bo‘lsa:

1. O‘tmishimiz nihoyatda ma’naviy meros va qadriyatlarga boy ekanligi, o‘zligimiz faxrli, g‘ururliligi, milliy g‘urur va iftixorli ekanligidan dalolat beradi va uni o‘rganish, namuna olish zarur va dolzarbligidan iboratdir.

2. O‘tmishimizdan kelajak avlod g‘ururlanib, namuna olish, uni zamonaviy yutuqlar bilan boyitib, vatanga sadoqat, vatanparvar, insonparvar, o‘z xalqiga, el-yurtiga mehribon komil inson, barkamol avlod ruhida tarbiyalashdan va tarbiyalanishdan iborat.

3. SHu maqsadda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, xalqimizning o‘tmishini, ma’naviy merosini mustahkamlash va rivoojlantirish, insonning o‘z erkini, imkoniyatlarini namoyon qilib, o‘zligini chuqur anglab, “biz kim edik, kimmiz, kim bo‘lamiz” kabi falsafiy, aql, qalb, ong, tafakkurga rioya qilib, kelajagimiz buyuk bo‘lishligi uchun – ona suti bilan kirgan, ota namunasiga, ajdodlar o‘gitiga asoslangan holda yoshlarni ma’naviyatli qilib tarbiyalashdir.

4. Hurmatli Prezidentimizning quyidagi fikriga amal qilish va faoliyat ko‘rsatish davr talabidir. I.A.Karimov shunday degan: “Ma’naviyat va ma’rifatni yuksak darajaga ko‘taraylik! Umumbashariy va milliy qadriyatlarni uyg‘unlashtiraylik, uning negizida milliy ong va demokratik tafakkur tarbiyasini kuchaytiraylik”. (I.Karimov 1994 yil 22 sentyabr Oliy Kengashidagi nutqi).

O‘tmishdan, o‘tmish ma’naviyatidan, nimalardan va qanday namuna olish mumkin? Jumladan,

- “Avesto” xalqimizning qadimiy yozma muqaddas kitobi. U 21 kitobdan iborat, hozirgi kunda 4-tasi bor.

“O’zinga ravo ko’rmaganni, o’zgaga ravo ko’rma” shioridan;

- Abu Abdulloh Muhammad Imom Buxoriy – hadis ilmi sultoni – 600 ming hadisni yig’ib 100 ming hadisni ajratib 7275 to’g’ri hadislarni to’plagan “AS-sahix” 4-ta kitobida o’z aksini topdi. Islom dunyosida u yagonadir. Undan o’rganishni;

- Movarounnaxrda o’tmishda aslzoda boy zodagonlar, sarkarda, siyosiy arboblari, shahzoda va podshohlar o’z xazinasidan – xalq uchun jamoa binolari – xonakoxlar, miyon saroylar, masjid-maqbaralar, madrasayu-oliyalar, ko’prik, yo’llar, davolanish uylari, qalandar xonalar qurib qoldirganlar. Ulardan namuna olishni;

Amir Temur, temuriylar davri ma’naviyatidan samarali, zamonga muvofiq foydalanishni Sobiq Sovet davrida ma’naviyat haqida o’tmish ma’naviyati haqida biron davlat arbobi shug’ullanmaganligidan xulosa chiqarishni o’rganmoq, kelajak yoshlarga o’rgatmoq hozirgi davr va istiqbolimiz taraqqiyoti taqqoza etmoqda. O’zbekistonda sog’lom turmush tarzini rivoji bilan uzviy bog’langan bo’lib, sog’lom va barkamol avlod tarbiyasida alohida ahamiyat kasb etadi. Ana shu muhitni, sharoitni insoniylashtirmay turib, yoshlarning jismoniy va ma’naviy ehtiyojlarini o’rganmasdan ularning ongi va tafakkuridagi o’zgarishlarni bilish qiyin. Inson tafakkuri uning yashash tarzi va yashamoq orzularining mushtarakligi orqali shakllanadi.

Islom Karimov sog’lom avlod dasturini tasdiqlashga bag’ishlangan majlis (2000 yil 24 fevral)da so’zlagan nutqida ta’kidlagan ediki, mustaqillik yillarida O’zbekiston bolalari zamonga mos, Vatanimizga, xalqimizga munosib ravishda o’zgarib bormoqda. Biz XXI asrga kirib bormoqdamiz. Bu asrda qaysi davlat qudratli, qaysi xalq kuchli bo’ladi, degan savolga yurtboshimiz «aholisi intellektual nuqtai nazardan barkamol, yoshlari bilimli, or-nomusli, vatanparvar bo’lib o’nib o’sadigan davlat»<sup>9</sup> deb javob beradi. Chunki mustaqil O’zbekistonning barcha

---

<sup>9</sup> Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т., 8., Т., 437-бет.

ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy islohotlarining zamirida komil insonni tarbiyalash vazifasi yotadi. XXI asrdan boshlab insoniyat taraqqiyoti intellektual taraqqiyot va intellektual avlod qo'liga o'tadi. «YAngi ming yillikda davlatlarning, xalqlarning taqdirini moddiy boylik emas, intellektual, ya'ni ma'naviy-ma'rifiy boylik hal qiladi»<sup>10</sup>.

Bunday ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy ahamiyatga molik bo'lgan vazifa va mas'uliyatni yoshlar ongiga chuqur singdirmay turib erkin, ozod va sog'lom turmush tarzini barpo etib bo'lmas edi. CHunki, har bir yosh avlod kelajagi porloq bo'lgan ijtimoiy tuzumda yashashi uchun oldin uni mafkuraviy, g'oyaviy va estetik jihatdan anglashi, tafakkurini shu ruhda tarbiyalab ma'naviy yuksalish yo'liga qadam tashlash lozim. SHu bois yoshlarning ma'naviy-axloqiy tafakkuriga ta'sir etadigan mafkuraviy omillar tizimini ishlab chiqish zaruriyati tug'ildi va bu narsa mamlakatimizda amalga oshirila boshlandi.

Mustaqillikdan so'ng yangi zamon, yangi mafkura va yangi ijtimoiy-milliy manfaatlarga mos keluvchi, xalq ma'naviy ehtiyojini ifodalovchi yangicha sog'lom turmush tarzi xususiyatlarini tarbiyalab, voyaga yetkazish zaruriyati paydo bo'ldi. CHunki yoshlar ongini o'zgartirmasdan, uni erkin va ozod Vatan istiqbolini belgilovchi qarashlar bilan qurollantirmasdan turib xalqimiz intellektual salohiyatidan yangi ijtimoiy tuzum hamda vazifalar yo'lida foydalanib bo'lmas edi. SHu boisdan «Mustaqillik yillarida shakllanayotgan yangicha dunyoqarash yoshlarda Vatanga sadoqatni, milliy qadriyat va an'analarga muhabbatni, o'z yaqinlariga mehribonlikni tanlagan yo'li – kasbi, maslagi va e'tiqodiga sodiqlikni nazarda tutadi. YAngicha fikrlash va yangicha tafakkur aynan mustaqillik mafkurasi ruhida tarbiya topib, sayqal topgan milliy ong, dunyoqarash va e'tiqod mahsulidir»<sup>11</sup>. Bu sharoitda yoshlardagi tashabbus va g'ayrat, sabr-toqat va matonat, shijoat va ijodkorlik tuyg'ularini qo'llab-quvvatlash, yangi tafakkurni rivojlantirish juda katta ahamiyatga ega. YUrtimizda uzoq yillar davomida qaror topib kelgan va shakllangan axloqiy-estetik tasavvurlar, ma'naviy ko'nikmalarni yoshlar ruhiyatida tiklash va yangi zamon talablari asosida rivojlantirish katta

---

<sup>10</sup> Ўша жойда. 438-бет.

<sup>11</sup> Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., «Янги аср авлоди», 2001, 168-бет.

ijtimoiy muammoga aylandi. SHu tarzda mustaqil O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tish davridagi «siyosatda ham, ijtimoiy hayotda ham, fanda ham vakuum – bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik kerak»,<sup>12</sup> degan g'oya ilgari surildi. Jamiyat taraqqiyoti va yosh avlod dunyoqarashi, ma'naviyati, sog'lom tafakkurini vayronkor g'oyalar ta'siridan saqlab qolish muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi.

Bunday vazifa o'qituvchi va tarbiyachilarning tajribasi, bilim va malakasi orqaligina bolalarda nafaqat tabiiy fanlarni chuqur o'zlashtirish, shuningdek, tarixni bilish, mamlakat tabiati va jamiyatdagi voqea-hodisalarga insonparvarlik mezonlari orqali munosabatda bo'lish salohiyatlari ham shakllanib, rivojlanib boradi.

I.A.Karimov ta'kidlab o'tganlariday, yosh bolaning miyasi, ongi nimani o'ziga singdira oladi, nimani qabul qilmaydi? Bolalarga qachondan boshlab, qanday qilib, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizni o'rgatish, chuqur anglatish mumkin?

Mana shunga o'xshash ijtimoiy muammolar kun tartibida turgan bir paytda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ini ishlab chiqilishi mamlakatimiz va xalqimiz tarixida juda katta voqea bo'ldi.

Umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan fanlar orasidan axloq va odob, estetika, psixologiya va san'at, ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy bilimlar asoslarini o'tadigan fanlar yetarli o'rin olmaganligi, darsliklarning bugungi kun talabiga javob bermasligi ko'rsatildi. Eski mafkura asosida yozilgan darsliklar bolalarning yangicha tafakkur egalari bo'lib shakllanishiga to'sqinlik qilardi. SHuning uchun «darsliklarda millat fikrining, millat tafakkuri va millat mafkurasining eng ilg'or namunalarini aks etishi»<sup>13</sup> talab qilindi va keyingi yillarda shunga erishila boshlandi.

Zamonaviy yoshlar buyuk ma'naviyat va sharqona komillik an'alarining vorislaridir. Ularni mustaqillik g'oyalari asosida axloqiy tarbiyani shakllantirish va rivojlantirish komil inson konsepsiyasida katta ahamiyatga ega.

---

<sup>12</sup> Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни, 1998, 28-бет.

<sup>13</sup> Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.,6., Т., «Ўзбекистон», 1998, 330-бет.

Umuman olganda, O'zbekistonda axloqiy tarbiyaning yangicha dunyoqarashga asoslangan jihatlari yoshlarning ijtimoiy hayotda zamonaviy bilim va tajribaga ega bo'lishiga, mehnatga va ma'naviy muhitga xolisona yondoshishga, har bir sohada olib borilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini teran anglab yetishiga qaratilgan.

Bizga ma'lumki mamlakatimiz aholisining qariyb 60 % ini yoshlar tashkil qiladi. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlarni barkamol ruhda tarbiyalash eng dolzarb masaladir. Bu jarayonda integratsiya, xususan ma'naviy-axloqiylikda integratsiyaning roli kattaligi ahamiyatlidir. Hozirgi davrda o'quvchilarning axloqiy tarbiyasini shakllanishida odobnoma fanlarning roli beqiyosdir. O'quvchilarning mustaqil fikrlashi, atrofda bo'layotgan voqea hodisalardan to'g'ri xabardor bo'lishi, ya'ni olamdagi vujudga kelayotgan muammolar va ularning hal etilishi jarayoniga qiziqishi, shuning bilan birga o'zi ham shu tizimli jarayonda ongli ravishda ishtirok etishi ma'naviy barkamol, yetuk shaxs sifatida shakllanayotganligidan dalolat beradi.

Darhaqiqat, Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek, «Jahon miqyosidagi umumiy taraqqiyot, odamlar dunyoqarashining o'zgarishi, kommunikatsiyalar yuksalishi, xalqaro munosabatlarning rivojlanishi va uning odamzot hayotiga ta'siri, davlatlar va xalqlar o'rtasida o'zaro birlashishga intilishi kuchaymoqda. Ayni vaqtda milliy xususiyatlar va ma'naviy merosni saqlab qolish tamoyillari ham yaqqol sezilmoqda».<sup>14</sup> Bu esa konvergensiya (lotincha converge-yaqinlashish, o'xshashlik)<sup>15</sup> tamoyiliga asoslangan bo'lib, integratsiyalashuv jarayonidir.

Odobnoma fanlardan dars o'tish jarayonida ko'rgazmali qurollar, ta'lim-tarbiyaning ilg'or, ta'sirchan vositalaridan, zamonaviy o'qitish texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanish lozim. Darslarni olib borishda boshlang'ich sinf o'quvchilarning yoshi, tafakkuri, dunyoqarashi va qiziqishlarini hisobga olish, mavzuning tushuncha tamoyillarini sharhlashda hayotiy misollar, bugungi dunyoda ro'y berayotgan voqea-hodisalar tahlilidan, internet va matbuot materiallaridan

<sup>14</sup> Каримов И.А «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий исликболининг асосий тамойиллари».Т.; 1995 йил, 59-бет.

<sup>15</sup> Фалсафа Қомусий луғат. Т.; 2004 йил. 201-бет .

keng foydalanish yaxshi samara beradi. Bu jarayon yoshlarning hozirgi davrda mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, g'oyaviy-mafkuraviy ta'sir o'tkazish imkoniyatlari kengayotgan bir vaqtda yangicha dunyoqarashi shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Globallashuv borasida xalqimizda vatanparvarlik, insonparvarlik va o'z-o'zini anglash tuyg'ularini saqlab qolish ham mafkuraviy jihatdan hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Prezidentimizning 2005 yil 28-dekabr kuni yoshlar shaharchasida o'tkazgan uchrashuvida ham asosiy e'tiborni yoshlarda yangicha dunyoqarashni, tafakkurni shakllantirish hamda yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalash eng zaruriy vazifa ekanligiga qaratildi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, «Bizning maqsadimiz mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs – komil insonni tarbiyalashdan iborat».<sup>16</sup>

O'quvchilar faolligining oshib borishi, ularda yangicha dunyoqarashning shakllanib borishida ma'naviyat ularni jipslashtiruvchi, taraqqiyotga yo'naltiruvchi, ularning imon-e'tiqodini mustahkam qilib, yirik bunyodkorlik ishlariga safarbar etishda ma'naviyat integrativ omil bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarda zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish uzoq tarixiy taraqqiyot bilan uzviylikda hamda bugungi kun jahon xalqlari voqeligi bilan hamohang tarzda amalga oshirilayotganligini alohida ta'kidlamoq zarur. O'quvchilar ongi va tafakkurini zamonaviy g'oyalar bilan qurollantirish eng avvalo, bozor munosabatlariga xos tafakkurni tarbiyalash muhim. O'zining insonparvarlik tamoyillariga boy bo'lgan "o'zbek mentaliteti bozor munosabatlari hamda hozirgi zamon informatsion intellektual texnologiyalarining ustuvorligi davrida yana qanday muhim xususiyatlarga ega bo'lish zarur? O'zgarayotgan zamon va yangilanayotgan makon dunyo xalqlari fe'l-atvori tizimida miya faolligi, sa'y-harakatlarda tezkorlik, topqirlik va ayni chog'da farosat, muammolarni hamkorlik asosida hal etish xususiyatlarini rivoj topishini taqozo etmoqda"<sup>17</sup>.

---

<sup>16</sup>Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт - пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000. 20-бет.

<sup>17</sup> М. Бекмурадов, А.Бегматов . Миллий менталитет ва раҳбар маънавияти. Т., 2003йил 9-бет.

SHunday ekan, yosh-yoshlarning milliy mentalitetida keng ko'lamli dunyoqarashni tarbiyalashda ta'lim muassasalari, ijtimoiy institutlar, o'zini-o'zi boshqaruvchi jamoat tashkilotlarining faoliyatini kuchaytirish, har bir sohada integratsiyalashuvning zamonaviyligiga e'tiborni qaratish joizdir.

## **2.2. Yordamchi maktablarda o'quvchilarni tarbiyalashning metodlari, tamoyillari va usullari.**

Har bir davlat, jamiyat taraqqiyoti, uning istiqboli shu davlat, mamalakatda yashovchi fuqarolarning aqliy saviyasi bilan belgilanadi. Shu sababli ko'pincha taraqqiy etgan davlatlar aqlli, idrokli, iqtidorli, qobiliyatli kishilarni o'zga mamlakatlardan olib kelish choralarini ko'rishgan.

AQSH ning hozirgi kundagi taraqqiyot darajasiga erishishida ham bu etakchi omillardan birini tashkil etadi.

Shu bilan birga jamiyat fan va texnikasining rivojlanishida aql muhim omil va mezonlardan biri bo'lsa, har bir xalqning ma'naviyat jihatdan boyligini, aqloqan yuksak poqonada ekanligini. Insonparvarligini aniqlovchi mezonlardan biri ularning nogironlarga va shu jumladan turli sabablarga ko'ra aqli zaif bo'lib qolgan bolalarga munosabati, diqqat e'tiboridir.

Bu xalq maqollarida, qadislarida, diniy rivoyatlarda etarli darajada o'z ifodasini topgan. Shu sababli Ulug' ota bobolarimiz Ibn Sino, M. Ulug'bek., Al-Xorazmiylar ham Sog'lom avlodni voyaga etkazishga aloqida e'tiborlarini qaratganlar.

Jamiyatimizning yangilanishi va demokratlashuvi, O'zbekistonning davlat mustaqilligini qo'lga kiritishidan keyin yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar munosabati bilan yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish sifatlarini oshirishga bo'lgan tashkiliy, psixologo – pedagogik qamda metodik yondashuvni takomillashtirish masalalariga aloqida e'tibor bilan qaralyapti.



Ta'lim to'g'risidagi «qonun va “Kadrlar tayyorlash” milliy dasturini hayotga tatbiq etish davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi uch bosqichdan biri ijtimoiy himoyaning kafolatlanishi masalasini hal qilish bosqichidir.

O'zbekiston Respublikasining nogironlarga nisbatan olib boriladigan davlat siyosati «O'zbekiston Respublikasida nogironlarning ijtimoiy himoyalaniishi to'g'risida»gi qonuni 1991 bilan belgilanadi. Bu qonun aqolining mazkur guruqiga boshqa fuqarolar Bilan teng asosda to'laqonli hayot kechirish, jamiyat iqtisodiy va siyosiy hayotida faol qatnashish, shuningdek, o'zining fuqarolik majburiyatlarini bajarishga yordam beradigan imkoniyat va shart-sharoitlar yaratish maqsadida ququq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha tadbirlar tizimini ko'zda o'tishi. Mazkur qonun Respublikamiz mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyin tez vaqt ichida qabul qilindi va umuman olganda davlat Bilan aqli soqligini himoya qilish, nogironlikni oldini olish va nogironlarning jamiyat hayotiga singishib ketishi uchun shart-sharoitlar yaratishga safarbar qilingan ijtimoiy jamiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni yo'lga qo'yadigan dastlabki jiddiy ququqiy qujjatlardan biri hisoblanadi.

Nogironlikni oldini olish maqsadlarining ijobiy hal qilinishi nogironlarni ijtimoiy tiklash bo'yicha Davlat dasturini ishlab chiqish va hayotga tatbiq qilish Bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1995 yil 11 noyabrdagi 433 – son qarori bilan nogironlar ijtimoiy tiklanishining 1996 yildan 2000 yilgacha mo'ljallangan Davlat dasturi qabul qilindi.

“Sog'lom avlod uchun” dasturi, “Ulug'bek”, “Bolalik”, “Ekosan” va boshqa jamqarmalar tashkil etildi. Bu jamg'armalarni, dasturlarni yuzaga kelishidagi muhim amallardan biri aqli zaiflik muammosidir. Bu muammo yil sayin nafaqat O'zbekistonda balki dunyoning barcha mamlakatlarida dolzarblashib borayapti. Butun Dunyo soqliqni saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra dunyoda aqli

zaiflar aqolining 3%ni, son jihatdan 10000 mingdan ortiq kishini tashkil etadi. Bilamizki, rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar orasida ham eng ko'p foizni aqli zaif bolalar tashkil etadi. Chunki aqli zaiflikni keltirib chiqaradigan sabablar juda ko'p.

Aqli zaiflik nima Aqli zaiflik deganda bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida bilish faoliyatining turqun pasayishini tushunamiya.

Respublikamizda barcha bolalar ta'lim olish ququqiga ega. Shular qatorida aqli zaif bolalar uchun ham barcha qulayliklarga ega bo'lgan maxsus muassasalar mavjud («Ta'lim to'g'risidagi qonuni» 23-modda).

Maktabgacha tarbiya oligofrepedagogika kursining predmeti aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolalarning o'qitish va tarbiyalashning nazariy asosi hisoblanadi. Bu kursning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- aqli zaif bolaning rivojlanishida korreksion tarbiyaning moqiyatini ochib berish;

- aqli zaif bolalar nuqsonining rivojlanishi va uni bartaraf etish qamda ularni psixik rivojlanishi haqidagi ob'ektiv qonuniyatlarga asoslangan bilimlar bilan talabalarni qurollantirish;

- maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarida aqli zaif bolalar hayotini tashkil etish va ularga ta'lim berish metodlari bilan talabalarni yaqindan tanishtirib borish.

Bu kursda asosiy diqqat oligofreniyaning debil darajasidagi bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalasiga qaratilgan bo'lib, xudi shu diagnoyadagi bolalar maxsus maktabgacha tarbiya muassasalarining asosiy kontingenti hisoblanadi.

Nima uchun maktabgacha tarbiya oligofrenopedagogikasiga aloqida bo'lim ajratilgan va u predmet sifatida o'rganiladi degan savollar tuqilishi mumkin. Chunki maktabgacha yosh davri har bir bolani, shuningdek nuqsoni bolani har tomonlama rivojlanishida kata aqamiyatga egadir. Fikrimizga aniqlik kiritish uchun bolalar yoshi haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Bolalarning yoshi uch davrga bo'linadi.

1 davr. Go'daklik davri: - tuqilgandan 1 yoshgacha bo'lgan bolalar kiradi.

2-davr. Ilk bolalik davri: 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan bolalar kiradi.<sup>18</sup>

3-davr. 3 yoshdan 7 yoshgacha bolalar kirib, bu davr maktabgacha davr hisoblanadi.

Maktabgacha yoshda bolaning jismoniy, aqliy va Axloqiy rivojlanishiga muhim o'zgarishlar yuz beradi.

Agarda bu davrda bolani rivojlanishiga yaxshi aqamiyat berilmasa yoki uning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan manbalardan etarlicha foydalanmasa, buning natijasida kelib chiqqan boladagi kamchiliklarni bartaraf etish juda qiyin bo'ladi.

Umumiy pedagogika Fani ham birdan bir to'g'ri ilmiy metodologik asosga va sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiya to'g'risidagi fikrlaridik.

Maktabgacha tarbiya nazariyasining Yana rivojlanishida rus olimlari E.A Arkin, P.P.Blonskiy, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev kabi pedagoglar muhim rol o'ynaydilar. Ularning ko'rsatishlaricha bolaning rivojlanishida o'qitish va tarbiyalash hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Bolaning rivojlanishi bir qator o'zaro bog'liq bo'lgan bosqichlardan o'tadi. Bu bosqichlar kishining yoshi va hayot mazmuni bilan bog'liqdir. har bir bosqichda kishining bir rivojlanish sikli tugallanadi va uning natijasi ko'rinadi. Bu natija bolaning bundan keyingi kamoloti uchun qulay sharoit yaratadi.

Masalan ilk yoshda bola turli harakatlar qila biladi, so'zlay oladi, bu esa uning o'sishi natijasidir. Shu bilan birga uning maktabgacha tarbiya yoshida muvaffaqiyat bilan o'sib borishi uchun shart sharoit yaratadi.

---

<sup>18</sup> («Ta'lim to'qrisidagi qonuni» 23-modda)

Bolaning tevarak-atrofdagi kishilar Bilan munosabatda bo'lishi, bilm va tajribalarni egallashi. Tevarak atrofdagi narsalarga bo'lgan munosabatining o'zgarishi uning ulqayishini belgilab beruvchi asosiy omillardir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning insoniyat to'plagan boyliklarni o'zlashtirib olishi ularda qobiliyatlarning rivojlanishi, ong. qis-tuyqular. Xarakterning irodaviy sifatleri, shaxs aqloqining tarkib topishi uchun muhim va zarur bo'lgan shartlaridan biridir. Bolalarning o'sib ulqayishida ularning faoliyati-o'yin, mehnat katta aqamiyatga ega, o'yin va mehnat jarayonida ular hayot tajribalarini egallaydilar.

Maktabgacha oligofrenopedagogika Fani o'zi uchun muhim aqamiyatga ega bo'lgan materiallarni Bera oladigan bir biriga bog'liq bo'lgan qator fanlarga tayanadi.

Aqli zaiflikni asosida markaziy nerv tizimining organik jarohatlanishi yotadi. Shuning uchun maktabgacha oligofrenopedagogika Fani bolalarni klinik tomondan o'rganadigan ma'lumotlardan foydalanishi lozim. Nuqsonli bolalarni klinik jihatdan o'rganish haqidagi ma'lumotlarni esa fiziologiya, genetika, psixiatriya, nevroptologiya kabi fanlar o'z ichiga oladi.

Maktabgacha oligofrenopedagogika fani yana umumiy psixologiya va maxsus psixologiya fani bilan ham bog'liqdir. Chunki normal bolalarni shuningdek. Aqli zaif bolalarni ham psixik rivojlanish jarayoni o'rganmasdan turib, ular bilan o'quv va tarbiya ishlarini olib borish mumkin emas.

Maktabgacha oligofrenopedagogika Fani umumiy va maxsus oligofrenopedagogika fanining bir sohasi hisoblanadi. Shuning uchun bu Fan pedagogika fanining barcha asosiy printsiplaridan foydalanadi.

Maktabgacha tarbiya oligofrenopedagogikasi bir qator metodlardan foydalanadi. Ular quyidagilardir: kuzatish. Eksperiment. Bolani rivojlanish tarixini o'rganish, Suhbat. Bola faoliyatini o'rganish metodlari.

Kuzatish metodi – bu metod pedagogik jarayon va uning natijalarini o'rganishda passiv metod hisoblanadi. Bu metod tabiiy sharoitda olib boriladi. Pedagogik tajribalarni umumlashtirishga va o'rganishga imkoniyat yaratadi. Kuzatishni o'tkazish oldindan aniq rejalashtirilgan bo'lishi, qamda uning maqsadi, ob'ekti. Aniq vaqti belgilangan bo'lishi lozim.

EKSPERIMENT – bu tekshirishning aktiv metodi hisoblanadi. Bunda eksperimentator uchun kerakli sharoitlarni hammasi yaratib berilishi kerak. Pedagogik fanda eksperiment metodining vazifasi – bu turli xil pedagogik usullarni bolaga ta'sirini sinab ko'rish va uning effektivlik darajasini aniqlashdir.

Aqli zaif bolani o'rganishda bolaning rivojlanish tarixini o'rganish juda kata aqamiyatga ega. Bu metod MNS ning jarohatlanish vaqtini va sabablarini aniqlashga qamda bolaning qanday sharoitda o'sganligi va tarbiyalanganligi. Bu sharoitlar bolaning rivojlanishiga qanday ta'sir etganligini aniqlashga yordam beradi.

Bola faoliyatini o'rganish ham muhimdir. Bunga qurish-yasash, rasm chizish. Yopishtirish. O'yin faoliyatlarini kiritish mumkin. Bu metod orqali biz faqatgina bola psixikasini aniqlab qolmasdan balki aqli zaif bolaning rivojlanishini u yoki bu o'qitish va tarbiyalash usullarida qanday aks ettirilishini ko'rishimiz mumkin.

Suhbat metodidan maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni o'rganishda ularning nutqi rivojlanmay qolganligi sababli etarlicha foydalanish imkoniyatini chegaralangan. Ammo maktabgacha oligofrenopedagogika Ushbu metod yordamida korreksion – tarbiyaviy jarayonning samaraliligi haqida zarur ma'lumotlarni oladi.

### **III BOB. MAXSUS MUASSASALARDA AXLOQIY TARBIYA HAMDA UNING AMALGA OSHIRISH VOSITALARI.**

#### **3.1 Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning axloqiy tarbiyasi.**

Insonning axloqiy hayoti uning axloqiy tarbiyasi bilan chambarchas bog`liq . Zero ,axloqiy tarbiya insonning shaxs bo`lib etishuvini ta`minlaydigan uzluksiz jarayonlaridan biri. Unda individ axloqiy qadriyatlarni anglab etadi ,o`zida axloqiy fazilatlarni barqaror etadi ,axloqiy tamoyillar va me`yorlar asosida yashashga o`rganadi.

Axloqiy tarbiya insoniyat tarixi mobaynida ikki muhim masalaga javob izlaydi bulardan biri qanday yashamoq kerak , ikkinchisi -nima qilmog`-u, nima qilmaslik lozim. Ana shu savollarga javob izlash jarayoni axloqiy tarbiyaning amaliy ko`rinishidir .

Tarbiya ona qornidan boshlanadi degan gap bor. Uning asl ma`nosi ,avvalo ,ota-onaning o`zi axloqiy tarbiya ko`rgan bo`lishi kerak degani. Zero qush inida ko`rganini qiladi :ota-ona oilada uyksak axloq namunasini ko`rstishi lozim.

Shuni ham alohida ta`kidlash joizki ,axloqiylik insonda faqat axloqiy tarbiya vositasidagina vujudga keladi ,degan moddiyatchilik qarashlari ko`p yillar mobaynida hukmronlik qilib kelgan .To`g`ri ,axloqiy tarbiyaning ahamiyati nihoyatta katta . Lekin axloqiylik insonga uning insoniylik belgilaridan eng muhimi sifatida ato etilgan ilohiy ne`mat. Shu ma`naviy ne`mat –asosni axloqiy tarbiya yordamida takomillashtiramiz. Aks holda maymun va itlardan ham axloqiy mavjudot tarbiyalab etkazishimiz mumkin bo`lur edi.

Shunday qilib , axloqiy tarbiya inson farzandini takomilga,komillikka etkazish yo`llaridan biri.Uning vositalari ko`p . Ularning bir qismi an`anaviy tarbiya vositalari bo`lsa ,yana bir qismi zamonaviy vositalar. Odatda ,har ikki turdgi vositalardan foydalaniladi. Chunonchi,maktabgacha bo`lgan axloqiy tarbiyada ertak va rivoyatlar vositasidagi an`anaviy tarbiya bilan o`yinchoqlar va o`yinlar vositasidagi zamonaviy tarbiya muvaffaqiyatli qu`llaniladi:bunda bola

qizg'anshaqlik, g'irromlik qilmaslikka ,halol bo'lishiga o'yinlar yordamid da'vat etiladi.Bolalar axloqiy tarbiyasida televidenie,radiyo,qo'g'irchoq teatri,kino san'ati katta rol o'ynaydi.

Umuman,axloqiy tarbiyaning eng kuchli vositasi- san'at.Bu vosita aholining barcha tabaqasini ,turli yoshdagi shaxslarni qamrab oladi.Ayniqsa,san'atning ba'diiy adabiyot turi keng qamrovli.Ertakdan tortib romangacha bo'lgan janrlardachop etilgan asarlar shaxsning axloqiy shakllanishida ulkan xizmat ko'rsatadilar.Ular orqali kitobxon tarbiyalanuvchi sifatida ezgulik va yovuzlik nimaligini badiiy idrok etadi:ideal tanlashda ham ularning ahamiyati katta.Bundan tashqari,badiiy adabiyotning bevosita axloqiy tarbiyaga mo'ljallangan hikoyatlar,rivoyatlar va nasihatlar majmualari borki,biz ularni ,avval aytganimizdek,pandnomalar deb ataymiz:"Kalila va Dimna","Qobusnoma","Guliston","Zarbulmasal" singari bunday mumtoz asarlar an'anaviy axloqiy tarbiya vositasi sifatida necha asrlardanbuyon qanchadan-qancha avlodlarga xizmat qilib keldi,bundan buyon ham shunday bo'lib qolajak.

Axloqiy tarbiyaning barcha zamonlar uchun dolzarb bo'lgan yo'li ,bu – namunaviylik tamoyili.Oilada,avvalo yuqorida aytilganidek ,ota-ona bolaga axloqiy namuna bo'lishi kerak. Maktabda va oily o`quv uyrtida muallimlarning ta`limberish usullaridan tortib, to "mayda –chuyda " hatti –harakatlarigacha o`z shogirdlari tomonidan shaxsiy namuna tarzida qabul qilinishini nazardan qochirmaslik lozim .Ustoz –shogirdlik munosabatlaridagi muomala odobi , halollik ,rostgo`ylik yoshlar axloqiy tarbiyasi shakllanishini ta`minlovchi omillardandir .

Hozirgi paytda axloqiy tarbiyaning eng kuchli zamonaviy vositasi sifatida televidenieni keltirish mumkin . Udeyarli barcha san`at turlarida yaratilgan asarlarni ekranlashtirish va ekranda ko`rsatish imkoniga ega .Bundan tashqari, unda maxsus axloqiy tarbiyaga bag`ishlangan muntazam ko`rsatuvlar ham beri boriladi .O`zbek tilidagi "Otalar so`zi –aqlning ko`zi " , "rivoyat" , "oqshom ertaklari " singari ko`rsatuvlar bunga misol bo`la oladi .Shu bois televidenie hech

qachon engiltaklikni targ`ib etuvchi qo`shiqlar salkam pornografik reklamalar ,inson qalbini qattiqlashtiradigan “ o`ldir –o`ldir “ lardan iborat videofil`mlar korxonasi bo`lib qolmasligi kerak .

Axloqiy tarbiyaning aqliy –ma`naviy va jismoniy tarbiya bilan qo`shib olib borilishi maqsadga muvofiq. O`shanda jamiyatimiz har jihatdan kamol topgan fuqarolik jamiyatiga aylanadi . Mamlakatimiz buning uchun barcha huquqiy – ijtimoiy shart –sharoitlar yaratilgan.

Xozirgi davrda Axloqiy tarbiya muhim aqamiyat kasb etmoqda, chunki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy vazifalarni qal etish ko`p jihatdan jamiyatning va undagi har bir shaxsning Axloqiy darajasiga bog`liq.

Axloqiy tarbiya – shaxsni har tomonlama rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir. U bolalarga Axloqiy tasavvur va bilimlarni singdirish. Ularda shaxsning Axloqiy xis – tuyg`u va sifatlarini, ijobiy munosabatlar va xulq madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan jarayondir.

Axloqiy tarbiya jarayonida bola Axloqiy jihatdan kamol topadi.

O`zbek xalqining ma'naviyati haqiqatgo`y va adolatli bo`lish, jaholat va qabixlik yo`lini to`sish, meqr – shavkat, ma'rifat, do`stlik, mardlik. Birodarlik, meqmondo`stlik, poklik, xush xulqlik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni singdirishga chaqiroadi.

O`zbek xalqining urf – odatlari, turmush tarzi, ta'lim-tarbiya, madaniyat an'analari moziyning uzoq-uzoq asrlariga borib taqaladi. xozirgi va kelajak avlodimiz kishilari o`zbek milliy manaviyatini yaxshi bilishlari va unga rioya qilishlari lozim. Shundagina jamiyat to`q, farovon, kishilar osoyishta va madaniy hayot kechiradilar.

Axloq kishilarning xulq-atvor normalari va qoidalarini, ularning o`z-o`ziga, boshqa kishilarga, mehnatga jamiyatga munosabati kabi Axloqiy tushunchalarni o`z ichiga oluvchi ijtimoiy ongning aloqida bir shaklidir. Axloq tarixiy xususiyatga



ega, chunki u kishilik jamiyatida avlodlar tomonidan to'plangan Axloqiy tajribalarni aks ettiradi.

qadim-qadimdan o'zbek, sharq klassiklari ijodida aqloq-odob masalasi markaziy o'rin egallab kelgan. Kaykavusning «qobusnoma»sidan tortib Al-Xorazmiy, Abu-Nasr Forobiy, Abu Rayqon Beruniy, Abu Ali Ibn Sinoning nazmiy va nasriy asarlarida Yusuf Xos qojibning “qutadqu bilik”, Aqmad Yugnakiyning “qibatul qaqoyiq” kabi jaqonga mashqur asarlarida, Alisher Navoiyning o'lmas she'riyatida va boshqalarda aq aqloq – odob masalalari yoritilgan.

Pedagogika fani maktabgacha yoshdagi bolalarning Axloqiy tarbiyasini bola shaxsini shakllantiruvchi maqsadiga qaratilgan jarayon sifatida ko'rib chiqadi.

Axloqiy tarbiya oilada va maktabgacha muassasalarda amalga oshiriladi. Oila va maktabgacha muassasalarning birgalikda ish olib borishi muhim aqamiyatga ega.

Maktabgacha aqli zaif bolalarning axloqiy tarbiyasi ularda to'g'ri xulq malakalarini o'zlashtirishni, shaxsiy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan.

Yuqoridagi vazifalar bolalarning butun hayot va faoliyat jarayonida maxsus muassalar va oilada amalga oshiriladi. Axloqiy tarbiyada bolaning mehnat va estetika tarbiyasi, shuningdek, bolaning kattalar va tengdoshlari bilan muloqoti asosiy rol o'ynaydi.

Axloqiy tarbiya normalari haqidagi birlamchi tasavvurlarning va to'g'ri xulq malakalarining shakllanishi.

Axloqiy normalarni va to'g'ri xulq malakalarini o'zlashtirish asosida Axloqiy xis – tuyg'ular. Tasavvurlar va to'g'ri xulq odatlari yotadi. Axloqiy xis – tuyg'ular normal bo'ladagina go'daklik davrida paydo bo'ladi. Ular bolaning kattalar bilan muloqatida, shuningdek, organik ehtiyojlarni qondirishda qamda hissiy reaksiyalar (javoblar) paydo bo'lishida birinchi asoslardan biri hisoblanadi. Aqli zaif bolalarda kattalar bilan hissiy aloqasi ko'pincha buzilgan bo'ladi va maktabgacha muassasalarga kelish paytida axloqiy xis – tuyg'ular shakllanmagan bo'ladi,

chunki maxsus yo'naltirilgan ta'sirsiz aqli zaif bolalar mustaqil ularni o'zlashtirib olmaydilar.

Aqli zaif bolalarning xulqi o'z yoshiga mos kelmaydi, yuqoridagi xususiyatlar maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarning axloqiy tarbiyasiga yondoshish tamoyillarini aniqlaydi.

Birinchi o'rinda bolalarning xulqini shakllantirish zarur. Bu shu bilan bog'liqlik, aqli zaif bolalar ularga qo'yilgan talablarni to'g'ri bajarib, kattalarning maqtovini eshitishni qoqlaydi. Shuning uchun nutqiy ko'rsatma ko'rgazmali xulq talablarini e'tiborga olgan qolda sekin-asta ularning to'g'ri tarbiya etilgan xulqini shakllantirish mumkin.

Agar axloqiy tasavvurlar va ular asosida axloqiy qis-tuyqularni shakllantirish ishlari parallel ravishda olib borilmasa, bu odatlar axloqiy bo'lmasligi mumkin. Axloqiy tarbiyaga bunday yondoshish o'ziga xos hisoblanib, aqli zaif bolalarning rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liqdir.

Normal rivojlanishda axloqiy qislar axloqiy tasavvur va axloqiy xulq malakalarini shakllanishga turtki bo'ladi.

To'g'ri xulq odatlarni shakllantirishga aloqida mashg'ulotlar ajratilmaydi.

Bu odatlar har kuni bolaning barcha faoliyat turlarida shakllantirilib boriladi.

Axloqiy tasavvurlar har kuni maxsus ishlarni talab qiladi.

Bolalarni axloqiy va aqloqsiz odatlar bilan maxsus tanishtiriladi, ya'ni ularning ma'nosini, axloqiy odatlarning barcha tomonlarni ko'rsata bilish va ularga to'g'ri baqo berish kerak. Masalan, bolaga yordam kerak bo'lgan qolda, albatta, unga yordam berish, bu keyin mana shu yordam axloqiy odat hisoblanishini tushuntirish lozim. Lekin bunday tushuntirish etarli emas, chunki bu qolda olingan tasavvurlar formal xarakterda bo'lib, konkret sharoitda qo'llanilmaydi. Masalan, aqli zaif bolalar o'rtoqi yiqilib tushganida unga yordam berishi kerakligini bilishi mumkin. Bunday sharoit qikoyada yoki rasmda tasvirlangan bo'lsa, bola uni turg'azib

qo'yish kerak deydi. Lekin ko'chada yiqilgan va yiqilayotgan o'rtoqini ko'rganda befarq yonidan o'tadi. Bunday misol axloqiy tasavvurlarning formal o'zlashtirilganligini ko'rsatadi.

Aqli zaif bolalarda axloqiy tasavvurlarning to'g'ri shakllanishi uchun hamma sharoitlarda bunday holatlarga bolalarning diqqatini qaratish, yordamni tashkil etish, taxlil qilish lozim.

Bundan tashqari, mashg'ulotlar jarayonida bolalar olgan axloqiy tasavvurlarni amalda maxsus sharoitda axloqiy qis-tuyqularni amalga oshirish yanada qiyinchilik bilan kechadi. Aqli zaif bolalarda adekvat axloqiy qis-tuyqular faqatgina to'g'ri va tushunilgan axloqiy tasavvurlarning asosida paydo bo'ladi. Ular sharoitni to'g'ri baqolash bilan bog'liq. Ba'zan maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarda sharoitni baqolash noto'g'ri kechadi.

Masalan, gruppaga yangi qiz kelganda onasi ketgani uchun yiqilgan vaqtida. Bolalar uni ovutish o'rniga. U yomon qiz deb ustidan kulishadi.

Bolalar yiqilish yomon deb o'zlashtirganliklari uchun bu sharoitni taxlil qila olmaydilar. Shuning uchun ularda to'g'ri axloqiy qis-tuyqular va odatlar paydo bo'lmaydi. Tarbiyachi va pedagoglar bolalar bilan birga aniq holatlarni ularning haqiqiy ma'nosiga e'tibor bergan qolda doimo taxlil qilib borishlari kerak.

har bir bunday holat muqohamaga qo'yilib, baqolanishi lozim.

Ayniqsa bunday holatlar maktabgacha muassasalarda bolalar jamoasiga kirgan bolalar uchun muhimdir.

Jamoaga kirish ikki yo'l bilan olib boriladi. Bir tomondan. Kundalik xulqi va jamoa mashg'ulotlarida bolalar jamoa faoliyati qatnashchilari hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, jamoadagi o'zaro munosabat bolaning erkin faoliyatida namoyon bo'ladi.

Avval bolalar kattalar tomonidan tashkil etilgan faoliyatda jamoadagi o'zaro munosabatga o'rganadilar. Dastlabki bosqichda bolalar birga ovqatlanayotgan

paytda stolda bir-biriga xalaqit bermay. O'zining likopchasidan ovqat eyishni, boshqa likopchaga qo'l cho'zmasligini o'rganishadi. Masalan, bolalar yangi kelgan paytlarida yonidagi o'rtoqining ham ovqatini eb qo'yishi holatlari kuzatiladi. Bolalar tarbiyachining butun jamoaga qaratilgan umumiy ko'rsatmasiga amal qilmaydilar. Agar tarbiyachi: «bolalar hamma mening yonimga kelsin» deb murojat qilsa, bolalar o'z joylaridan siljishmaydi. Bunday qolda, bolalarning ismini aloqida aytib chaqirishi kerak. (Azim, Adqam, Odil, Maqsud mening yonimga keling).

Bu qol ko'pga cho'zilmaydi, bir oyga yaqin vaqt ichida bola tezda kattalar talabiga ko'nikadi. Vaqt o'tishi bilan ish shakllari va talablar o'zgaradi. Bolalar nafaqat yonida balki, birgalikda harakat qilishga o'rganadilar.

Bu ham mashg'ulot jarayonida kattalar nazorati va boshqaruvchi asosida olib boriladi. Asosiy o'rinni maishiy, tabiatdagi mehnat egallaydi. Bu mashg'ulotlarni boshlashdan avval umumiy mehnat qamda har bir bolaga talab va vazifalarini bo'lib berish kerak. Ish oxirida barcha olingan natija baqolanishi kerak. Birgalikdagi faoliyat va undagi o'z rolini tushunish aqli zaif bolalarda tezda o'zlashtirilmaydi. Bu ish maqsadga qaratilgan va asta-sekinlikni talab qiladi. Masalan, ikkinchi o'quv yilning oxirida tarbiyachi bolalarga vazifa beradi: «Ko'cha ko'ramiz». har bir bola bu ko'chada o'z uyini ko'rishi kerak. Avval bolalar umumiy vazifani tushunishmaydi. Faqatgina o'zining vazifasini faxmlaydilar. Uy qurayotganda ular bir –biriga qalaqit berishadi. Lekin ular o'zlarining uylarini ikki qo'l bilan himoya qiladilar. Tarbiyachi ko'rilishini to'xtatib yana bir bor bolalarga umumiy vazifani ya'ni, ko'cha ko'rilishi uchun hamma uylar bo'lishi kerakligini tushuntiradi. Shundan so'ng bolalarning xulqi o'zgaradi. Ko'cha tayyor bo'lganidan keyin tarbiyachi ko'rkam ko'cha paydo bo'lganligini va buning sababi hamma bolalarning birgalikda do'stona ko'rganligini aytib o'tadi. Kattalar tomonidan tashkil qilingan jamoa faoliyati bilan bir qatorda bolalarning erkin birgalikdagi faoliyati ham paydo bo'ladi.

Birinchi dan u birlikdagi o'yinda paydo bo'ladi. Aqli zaif bolalar avval birga o'ynamaydilar. Birga o'ynashayotganda ular ko'pincha bir-biridan o'yinchoqlarni olib qo'yishadi, ko'rgan narsalarni buzishadi va qokazo. Shuning uchun bolalarni avvalo tinch o'ynashga bir-biriga qalaqit bermasdan o'ynashga o'rgatish kerak. Asta-sekin bolalar nafaqat yonma-yon, balki birgalikda o'ynashni boshlaydilar. Bolalarning jamoa erkin faoliyatiga Kirishi ham kattalar nazorati ostida sodir bo'ladi, lekin bu nazoratning boshqa funktsiyalari mavjud, ya'ni bunda, raqbar bolalar faoliyatini belgilab bermasligi kerak. Birinchi dan, biz majburiyatlarni taqsimlash bo'yicha ish ko'ramiz; bir bola mashinada kubiklarni olib keladi, boshqasi uni ortadi; bir bola qo'qirchoqni ovqatlantiradi; ikkinchisi esa uni echintirib, uxlatadi.

Albatta, tarbiyachi kubik olib kelayotgan bolaga u «haydovchi», ortayotgan bolani esa u «quruvchi» deyish mumkin. Lekin o'yin mazmunini o'zgartirmaydi: chunki bolalar o'zini haydovchi yoki quruvchi deb atashgani Bilan, o'yinda ular haydovchi va quruvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatni tushunishmaydi. Shuning uchun ham biz majburiyatlarni taqsimlash haqida gapiramiz, syujetli – roli o'yin haqida to'xtalmaymiz. Avval har kuni bolalarning tajribasini taxlil qilish va umumlantirish kerak. Agar bola shkaf ichidan o'z paltosini olish o'rniga boshqa bolani itarsa, uning bu nojo'ya harakati e'tiborsiz qoldirilmasligi kerak. Agar baland bo'yli bola boshqa bolaga ilgakdan paltosini olib bergan bo'lsa, uning bu harakati rag'batlantirilishi kerak. Bolalar sayohatga chiqish uchun tayyor bo'lib turgan paytda, tarbiyachi ular o'rtasidagi o'zaro yordam berish munosabatini muqohama qilish lozim. Lekin bu ham kamlik qiladi. Bolalarning o'zaro yordamining qar doim tashkil qilish va shakllantirish lozim.

Tarbiyachining bolalarga sharflarini bog'lab qo'yishi (buyurish) ko'pincha misol bo'la oladi. Shu bilan birga u bolalarga bir-biriga sharf bog'lab qo'yishini buyurishi mumkin. Bu Bilan tarbiyachi bolalarning harakatini «yordam ko'rsatish» ekanligini tushuntirib, ularning diqqat e'tiborini shunga qaratishi kerak. Bolalarni bunday yondoshishi bilan ularning Axloqiy xulqining namunasini vujudga

keltiradi. Keyinchalik bunday namuna shakllantirilishi bilan bolalarning tasavvurlarini adabiy misollar, ya'ni ertaklar, qikoyalar yordamida boyitish va kengaytirish, shuningdek, nafaqat bir-biriga balki jamoaga ham foydasi tegishi kerakligini tushunishlari kerak.

Hamma bosqichlarda shuni esdan chiqarmaslik kerak-ki, bolalar o'zlashtirayotgan bilimlarni hayotga bog'lab o'tish lozim.

Boshqa tomondan axloqiy tarbiya bolaning erkin hissiy doiralarini shakllantiradi. Bolaning o'qishi, mehnat qilishi, jamoada o'zini to'g'ri tutishi uchun, uning erkin sifatlarini, ya'ni maqsadga qaratilgan qolda harakat qilish kabi sifatlarini tarbiyalash kerak. Yuqoridagi hamma sifatlar bolaning maxsus muassasaga kelishining birinchi kunidanoq tarbiyalanadi. Agar butun ta'limiy – tarbiyaviy jarayon to'g'ri olib borilsa, unda bolalarning maqsadga qaratilgan faoliyatini shakllantirish uchun hech qanday maxsus ta'limiy ishlar, kattalar va tengdoshlari tomonidan qo'yilgan baqolarga to'g'ri mutosabatda bo'lishi, shuningdek o'zini-o'zi baqolashni o'tkazishning xojati bo'lmaydi. Agar ta'lim vazifalari to'g'ri tanlansa, unda tarbichi yoki pedagog raqbarligida bolalar ishini oxiriga etkazadi, bu esa ularda birinchi asosiy maqsadga qaratilgan faoliyatini vujudga keltiradi.

### **3.2 Yordamchi maktabda estetik tarbiya masalalari.**

Estetik tarbiya yordamchi maktabda o'quvchilar shaxsini to'g'ri kamol toptirishga kompleks yondashuvni ta'minlaydi, u milliy, g'oyaviy, mehnat va axloqiy tarbiyani qamrab oladi hamda mehnatga, atrofdagi kishilar turmush tarziga to'g'ri munosabatda namoyon bo'luvchi faol nuqtai nazarga ega bo'lgan har tomonlama uyg'un rivojlangan shaxsni tarbiyalab yetishtirishga yordam beradi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan maxsus maktab islohoti maktab o'quvchilariga badiiy-estetik tarbiya berishni yaxshilash, go'zallikni his qilishni rivojlantirish, yuksak estetik didni, san'at asarlari, tarix, me'morchilik yodgorliklari, jonajon tabiat go'zalligi, boyligini tushunish hamda qadrlay bilishni

shakllantirish lozim. Yordamchi maktab o'quvchilarini estetik rivojlantirish — bu aqli zaif o'quvchilar shaxsining estetik ongi, munosabatlari va estetik faoliyati vujudga kelishi hamda takomillashuvidan iborat. Estetik tarbiya uzoq davom etadigan jarayondir. Bu jarayon yordamchi maktab o'quvchilarining yosh va ijtimoiy omillar bilan belgilanadigan turli bosqich hamda darajalariga egadir. Bu esa, yordamchi maktab o'quvchilari shaxsini, jamiyat estetik madaniyatini egallab olishga bog'liq bo'lib, turli yoilar hamda shakllar yordamida amalga oshiriladi. Yordamchi maktabda estetik tarbiyaga doir bilim va malakalar asosan dars jarayonida — o'qish, musiqa, ona tili, tabiat, tasviriy san'at, tarix, geografiya, mehnat, jismoniy tarbiya darslarida beriladi.

Estetik tarbiyaning vazifalari juda keng va rang-barangdir. Shu vazifalardan biri yosh avlodda estetik sezgi va estetik idrokni tarbiyalashdan iborat. Hayotda, san'atda go'zallikni ko'ra bilish va sezish har bir kishining ham qo'lidan kelavermaydi. Bir kishi quyosh botishidagi ranglardan ko'z uzolmasa, ikkinchi bir kishi bu holatga bcfarq bo'lishi mumkin. Estetik sezgirlik, idrok, diqqat-e'tibor estetik tarbiya asosini tashkil etadi. Bu vazifa bolaning bevosita borliqdagi go'zalliklarni sezishi jarayonida bajariladi. Bolalardagi estetik sezgi madaniyati maxsus musiqa, rasm mashg'ulotlarida rivojlantirib boriladi. Estetik tarbiyaning ikkinchi vazifasi bolalarda estetik tushuncha, baholash hissini shakllantirishdir. Bola go'zallikni faqatgina sezishi emas, balki uni tushunishi, u haqda fikr yuritishi zarur. Bunga bilimlarsiz erishib ho'lmaydi. Tasviriy san'at mashg'ulotlari davomida bolalar shakl, rang, yorug'iik, zulmatning roli haqidagi bilimlarni egallagan boiishlari darkor. IJ lardan musiqa va ashulada tovushni farqlay bilish ham talab qilinadi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilar badiiy so'zning ta'sirchanligi, ilbdaliligi haqidagi bilimlardan ham xabardor bo'lishi kerak.

Badiiy didni tarbiyalash ham estetik tarbiya vazifalaridan biridir. Estetik did — bu go'zallikni sezish, go'zallikka hissiy munosabat, estetik sezgilar madaniyati, estetik baho bera olish, go'zallikning obyektiv mezonlarini tushunish bilan chambarchas bog'liqdir. San'at asarlari namunalarini baholash darajasi badiiy did

ko'rsatkichlaridan biridir. Shu asosda muayyan shaxsning didi haqida fikr yuritish mumkin.

Badiiy didning ikkinchi ko'rsatkichi: go'zallikka baho berish, me'yorida tanlash masalasida, haqiqiy go'zallikni soxta go'zallikdan ajrata olishda ko'zga tashlanadi.

Badiiy didning uchinchi ko'rsatkichi: san'at asarlarida yuksak talabda, soxtalikka qarshi kurashda, tasvirlardagi obrazlarni chuqur ko'ra bilishda namoyon boiadi. Estetik did atrofimizdagi narsalarning, tabiatning, mehnat mahsulotlarining, kishilar munosabatining, haqiqiy san'at namunalarining ta'siri ostida rivojlanib boradi. Estetik did go'zallikni tushunib idrok etishda go'zallikka oid ongli munosabat ham shakllanib boradi.

Tabiatning nozik holatlarini, ko'rinishlarni his qila olish uchun insonda ma'ium darajada hissiyot rivojlangan bo'lishi kerak. Aks holda inson bunday go'zalliklarga befarq qaraydi, kishilarda estetik faollikni rivojlantirmasdan turib haqiqiy estetik tarbiyaning vazifalarini amalga oshirish mumkin emas. Estetik faoliik insonning tarbiyalanganlik belgisidir. Bu faoliik estetik idrokning tezligida namoyon boiadi. Bolalarda estetik faollikni tarbiyalashda har bir bolada sezgirlikni, nozik tabiatlikni shakllantirib borishimiz kerak. Estetik faoliik estetik sezgirlik bilangina cheklanib qolmasdan, balki kishining hayotiga go'zallik olib kirishi hamdir. Shaxsning boshqa xislatlari kabi estetik madaniyati va estetik didi faoliyatda rivojlanib boradi. Agar bolaning butun hayoti: mehnati, o'qishi, dam olishi estetik ma'no bilan yo'g'rilgan bolsa, u o'z hayotiga go'zallik elementlarini olib kiradi. Oilada va maktabda bolalar bunday ko'nikma va malakalarni egallab boradilar.

Ota-onalar bolalariga uyni yig'ishtirish, bichish-tikish ishlarini o'rgatib boradilar. Maktabda o'quvchilar devoriy gazetalar chiqaradilar, ularni bezaydilar, bayramlarga albomlar ishlaydilar, stendlar tayyorlaydilar, badiiy kechalar uyushtiradilar, yaxshi ashulachi, o'yinchi ko'riklarida qatnashadilar. Turli o'yinchoqlar yasaydilar. Bevosita shunday estetik yo'nalgan faoliyat turlarida



estetik faoliik rivojlanib boradi. Tarbiyachilar har bir bolaning yasagan narsalarini diqqat, e'tibor bilan ko'zdan kechirishlari kerak.

Estetik tarbiyaning zaruriy vazifalaridan yana biri bolalarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Inson — go'zallik ijodkori bolganligi sababli maktab o'z o'quvchilarini mana shunga tayyorlashi lozim. Maktablarda o'quvchilarning estetik imkoniyat va qobiliyatlarini maksimal darajada yuzaga chiqarish kerak. Musiqiy ijod musiqani tushunish, eshitish bilan uzviy bog'liq. Bamisoli gimnastik mashqlar tanani to'g'rilaganidek, musiqa ham qalbni ardoqlashini, musiqiy tarbiyasiz bolaning yetuk aqliy rivojlanishi mumkin emasligini unutmashimiz kerak.

Ko'rsatib o'tilgan estetik tarbiya vazifalari bir-birlari bilan o'zaro bog'liq va bir-birlariga bog'lanib ketadi. Estetik tarbiyani atroflicha amalga oshirish uchun insonlar orasidagi munosabatlarda ham estetik talablarga rioya qilish kerak. Kiyinish ham, xatti-harakatlar, mimika ham ma'lum estetik didga bog'liq. Shular orqali shaxsni tarbiyalab borish mumkin. Ota-onalar, o'qituvchilar bolalarda estetik madaniyatni tarbiyalashga e'tibor berishlari kerak. Tabiat go'zallik manbaidir. Agar oila, maktab bolalarni shu go'zallikni sezishga tayyorlasa, albatta o'quvchi bu go'zallikka befarq qaramaydi. Tabiat estetik sezgi, xayolning rivojlanishi uchun boy material beradi. Tabiat manzaralari insonning estetik kechinmalarida, xotirasida uzoq muddat saqlanib qoladi.

O'quvchilarda estetik idrokni rivojlantirish uchun o'qituvchi turli vosita, usullardan foydalanishi zarur.

Maktablarda bolalarning ish mahsulotlariga estetik mezon kiritish lozim. «Kim chiroyli yasadi?», «Nima uchun uning qo'g'irchog'i chiroyli?», «Qanday yaxshi qilish mumkin?» kabi savollar berish o'rinli. Maxsus maktablarda o'quvchilarni estetik tarbiyalashda san'atning roli yildan-yilga ortib bormoqda. Adabiyot, ashula, rasm darslari bolalarda badiiy didni tarbiyalashga xizmat qiladi. Badiiy adabiyot estetik tarbiyaning zaruriy manbaidir. Badiiy asarlar o'qish orqali estetik did tarbiyalanib boriladi. Tasviriy san'at ham estetik tarbiyada katta imkoniyatlarga

ega. Maktablardagi estetik tarbiyaga oid suhbatlar, ma'ruzalar ham yaxshi natija beradi. Musiqa va ashula bolalar hayotiga kirib borar ekan, ularning hissiy tajribalari ortib boradi. Yordamchi maktab o'quvchilari maktabni tugatgach, ishlab chiqarish korxonalariga yoilanma oladilar. Shu sababli bu bolalarning ish joyini, ishlab chiqarayotgan mahsulotga estetik did bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalashimiz kerak. Mehnat estetikasi mehnat tarbiyasini yuksaltirishga xizmat qiladi. Estetik idrok qilish faqat xursand bo'lish, yaxshi kayfiyat emas, balki xursand bo'lib yig'lash ham, qoyil qolish, hayratlanish, nafratlanish ham mumkin.

Muhimi shundaki, kishi to'lqinlanadi, hayajonlanadi. Aqli zaif bolalar o'zlarining intellektual va hissiy nuqsonlari oqibatida go'zallikni yuzaki idrok etadilar. Tuzatish — tarbiyaviy ishlar oqibatida ularda sezgi xususiyatlari o'zgarib, rivojlanib boradi (K.X.Mamedov). O'quv materiallarining ko'rgazmaliligi, aniqliligi ma'lum estetik qiymatga ega. Bolalarning yoshiga, individual xususiyatlariga, kasallik xarakteriga mos keluvchi ko'rsatmalar, suratlar, xalq hunarmandlari asarlarini namoyish etish mumkin. O'quv dasturida 4-6-sinflarda tasviriy san'at asarlari ustida suhbat uyushtirish berilgan. Aqli zaif bolalarda estetik tarbiya nihoyatda sekin amalga oshadi. Hatto yordamchi maktab birinchi sinfiga kelgan bolalar tevarak-atrofidagi narsalardan muayyan rangni, tovushlarni ajrata olmaydi. Bola sezgi organlari sog' boisa-da, uning funksiyalari to'g'ri kechmaydi. Bola quloq soladi-yu, lekin eshitmaydi, qaraydi-yu, ammo ko'rmaydi. Bu bolalar bilish faoliyatlarining cheklanganligi oqibatida estetik idrok etishlari ham sekin kechadi. Shu sababli yordamchi maktab ta'limining birinchi kunidan boshlab estetik didni rivojlantirish, idrok etilganlarni tahlil qilish, taqqoslash malakalarini rivojlantirish talab etiladi. Yordamchi maktabda bolani o'rab turgan barcha narsalar estetik did bilan jihozlangan bo'lishi kerak. Maktab, sinf, guruh xonasi, oshxona, ustaxona, bola qayerda bo'lmasin, o'sha joylar bolani estetik tarbiyalashi lozim. Hatto xonalardagi ranglar ham estetik talablar asosida tanlangan bo'lishi darkor. Yordamchi maktabda bolalarning gavdasini to'g'ri tutishiga, chiroyli yurishiga, o'rtoqlari va kattalar bilan osoyishta va to'g'ri gapirishiga, xushmuomalada bolishiga asosiy e'tibor berish lozim. Geografiya va tabiatshunoslik darslarida

tabiatga nisbatan o'quvchilarda havas uyg'otish zarur. Rasm, chizmachilik, qoi mehnati darslari bolalarga go'zallikni idrok etishni o'rgatadi. Bolalar o'zlari idrok etgan go'zallikni rasm, applikatsiya, loy va plastilindan, yog'och, qog'ozdan yasagan buyumlarida gavdalantiradilar. Aqli zaif bolalarda hissiyot va ichki kechinmalarning sustligi oqibatida ular namoyish etilayotgan suratlardagi voqealarning faqat yuzaki belgilarini idrok etish bilan kifoyalanadilar. Suratlardagi ichki yashirin ma'nolarni anglab yetmaydilar. Estetik tarbiyaning natijasi ijodiy faoliyatda ko'zga tashlanadi.

Malumki, aqli zaif bolalarning tashqi dunyo haqidagi tasavvurlari yuzaki, idrok etishlari noaniq va differensiyalashmagandir. Shu sababli aqli zaif bolalar bilan estetik tarbiyaga oid sinfda, maktabda, sinfdan, maktabdan tashqari ish turlari tanlanganda shu xislatlariga e'tibor berish kerak. Aks holda qilingan ishlar natijasiz qolishi mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin.-T.: «O'zbekiston», 1994.-293 b.
2. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -T.: «O'zbekiston», 1997. - 328 b.
3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни, 1998, 28-бет
4. Karimov I. A. Adolatli jamiyat sari.-T.: «O'zbekiston», 1998.- 159 b.
5. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda.-T.: «O'zbekiston», 1999.- 73 b.
6. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T.: «O'zbekiston» 1998.- 78 b.
7. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T.: «O'zbekiston» 1998.b.
8. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. T., “Ma'naviyat”, 2008 y
9. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.-T.: «O'zbekiston», 2003.- 38 b.
- 10.O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni.-T.: 1997.
- 11.O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» /Barkamol avlod- O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.: SHarq nashriyot - matbaa konserni. 1997. - 53 b.
12. BARKAMOL AVLOD YILI» DAVLAT DASTURI Vazirlik Hay'atining 2010 yil 9 fevraldagi majlisi 2/2-sonli qarori bilan tasdiqlangan. T. – 2010
13. Abdullayeva SH., Axatova D., Sobirov B., Sayitov S. Pedagogika. T.: “Fan”, 2004.
14. SH.Abdullayeva, X.Ibragimov «Pedagogika nazariyasi va tarixi» fanidan ma'ruzalar matni . T.: “Fan”, 2004.
- 15.Абдулла Авлоний “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”,Тошкент, “Ўзбекистон”,1992,12-бет
16. Abduraxmonov Abdulxay. Saodatga eltuvchi bilim.-T.: Movarounnahr, 2004. - 708 b.

17. Abu Ali ibn Sino. Tadbiri manzil. Dushanba.: «Irfon», 1980. - 420 b.
18. Abu Abdulloh Muhammad ibn al-Buxoriy. Hadis («Al-jomi' as-Sahiyh). 1-jild. Tarjimon Z. Ismoilov.-T.: qomuslar bosh tahririyati, 1997. 572 b.
19. Abu Iso Termiziy. Sahih Termiziy. Tanlangan hadislar. Tarjimon Abdug'ani Abdullo.- T.: «G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va sa'nat nashriyoti», 1993.- 91 b.
20. Azarov YU.P. Tarbiyaviy ish metodikasi.-T.: «O'qituvchi», 1991.- 67 b.
21. Aliyev A. Ma'naviyat, qadriyat va badiiyat.-T.: Akademiya, 2000.- 631 b.
22. Axmedov B. Ajdodlar o'giti. Hikmatlar. Hikoyatlar. Tamoyillar. -T.: «CHO'lpon», 1991.- 234 b.
23. Axloq- odobga oid Hadis namunalari. T. A. Yo'ldoshev tahririda.-T.: Fan, 1990.- 146 b.
24. Asqar Zunnunov. O'zbek pedagogikasi tarixi.-T.: «O'qituvchi», 1997.- 271 b.
25. Asqar Zunnunov. Pedagogika nazariyasi. -T.: «Aloqachi», 2006.- 163 b.
26. Barkamol avlod orzusi.-T.: «SHarq», 1999.- 228 b.
27. Berdiyev G. O'quvchilarda shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari. // Xalq ta'limi, № 6. 1998. 61-65-bet.
28. Bobomurodov Ahmad. Islom odobi va madaniyati.-T.: «CHO'lpon», 1995.- 98 b.
29. Botirova Z. B., Rafikov R. Z., Isayeva N. B. Giyohvandlik profilaktikasi bo'yicha uslubiy qo'llanma.-T.: Ibn Sino Xalqaro jamg'armasi. 2002.- 17 b.
30. Boliyev A. Mustaqillik va taraqqiyot yo'lidan: Markaziy Osiyo Hamdo'stligi// O'zbekiston ovozi.-1997.-29 iyun.-3-b.
31. Boltaboyeva M., Sattorov M. Ilmga baxshida umr.-T.: «Adolat», 2004. 248- b.
32. Bo'riyev O. Ma'naviyat gultoji.-T.: O'qituvchi, 1997. 320 b.
33. Donolar bisotidan. Sulstonov tahririda.-Toshkent.-: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1976. 184 b.
34. Jumaboyev Y. J. Hayot mazmuni va komil inson muammosi. //Xalq ta'limi, 1997, № 4, 17-b.

35. Jo'rayev R. H., Safarova R. G'., Ibragimov X. I., Musayev U. Q. Pedagogika fani Konsepsiyasi. //Xalq ta'limi, 2004, № 5, 8-31-b.
36. J. Yo'ldoshev. Ta'limimiz istiqloli yo'lida.-T.: «SHarq»,1996.224 b.
37. J.Tulenov, B.Qodirov, Z.G'afurov. Ma'naviy yuksalish sari.T.: «Mehnat»-2000.191.
38. J.Hasanboyev, H.Sariboyev, G.Niyozov, O.Hasanboyeva, M.Usmonboyeva. Pedagogika.O'quv qo'llanma.T.: «FAN»-2006.281.
- 39.Ibragimov X. I., Abdullayeva SH. A. Pedagogika. O'quv qo'llanma.-T.: «Fan», 2004. 182 b.
40. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika.-T.: «YAngi avlod asri» 2003. 211 b.
41. Majidov A. YOshlarda axloqiy fazilatlar qanday tarbiyalanadi? (Muammo, mulohaza, taklif). «Ma'rifat». 2002. 27- noyabr.
42. Mahalla pedagog-tarbiyachisi to'g'risida Nizom, 2002 .
43. Manaviyat yulduzlari.-T.:A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001 yil. 407 b.
44. Mahkamov U. Madaniyat odobdan boshlanadi. // Fan va turmush.,№2, -12-b.
45. Mahkamov U. Axloq-odob saboqlari.-T.: «CHO'lpon»,1994.78 b.
46. Mahmud As'ad Jo'shon. Tasavvuf va nafs tarbiyasi. N. Hasan tarjimasi.-T.: CHO'lpon., 1998, 178 -b.
47. Mahmudov M. Komil inson shaxsi va ijtimoiy tajriba. // Pedagogik mahorat, 2002 , 4-son, 6-10-b .
48. Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar -T. :YAngi asr avlodi, 2001.184 b.
- 49.Munavvarov A. Q. Oila pedagogikasi.-T.: «O'qituvchi», 1994.- 127 b.
50. Munavvarov A. Q.Pedagogika. -T.: «O'qituvchi », 1994. 174 b.
51. Niyoziy Hamza Hakimzoda. To'la asarlar to'plami. 5-jildlik. 2-jild.- T.: «Fan»,1998.11-b.
52. Nizomov F. Adolat g'oyasi, yohud Sohibqiron Amir Temurning huquqiy qarashlari haqida//Hayot va qonun, 2004 №1, 77 - b.

53. Narzulla Jo'rayev. Agar ogoh sen..., T.: «YOzuvchi» nashriyoti, 1998. 206 b.
54. Odob bo'stoni va axloq gulistoni. Mahmud Hasaniy tarjimasi. T.: «Fan», 1994, 76 b.
55. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi.-T.: «O'qituvchi», 1997.-136- b.
56. Ochilov M., Muallim - qalb mu'mori. .-T.: «O'qituvchi», 2001.
57. O.Hasanboyeva va boshqalar. ODOB NOMA fanini o'qitish metodikasi. - T.: «Bilim» nashriyoti 2003. 223 b.
58. O.Hasanboyeva. G.S.Homaribxodjayeva. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi. T.: -2005.87.
59. O.Hasanboyeva. Odobnoma. (1-sinf uchun darslik) - T.: «O'qituvchi», 2000.62 b.
60. O.Hasanboyeva, J.Hasanboyev, H.Homidov. Pedagogika tarixi.-T.: «O'qituvchi», 1997.- 245 b.
61. O.Hasanboyeva. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi.-T.: «O'qituvchi», 1997.- 178 b.
62. YUsupov E. Ma'naviyat asoslari –T.: 1998- 409- b.
63. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi № 1.T.: Qomuslar bosh tahririyati, 2000. 767- b.
64. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. Tuzuvchilar: Hoshimov K., Ochil S, -T.: «O'zbekiston», 1999.- 461 b.
65. Quvvatov N, G'oziyev E. Vatanparvarlik his-tuyg'usini baholash mezonlari. // Xalq ta'limi, 1997 y, 2-son, .4-9-b.
66. Qobusnoma. Ogahiy tarjimasi.-T.: 1997.-123 b.